

ПИСЦИ И КЊИГЕ.

II

Од истога писца:

L' Opinion publique en France d' après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848. Dissertation de doctorat, présentée à la Faculté des lettres de l' Université de Lausanne. Lausanne, 1901

Поглед на данашњу француску књижевност. (Прештампано из „Летописа Матице Српске“). Нови Сад, 1902.

„УНИШТЕЊЕ ЕСТЕТИКЕ“ и ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА УМЕТНОСТИ. Београд, 1903.

Јаков Игњатовић. Књижевна студија. Издање Српске Краљевске Академије. Београд, 1904.

Омладина и њена књижевност. (1848—1871). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба. Издање Српске Краљевске Академије. Београд, 1906.

Писци и Књиге. I. (Ђура Јакшић — Милица Стојадиновић Српкиња — Божидар Кнежевић — Симо Матавуљ — Милан Ракић — Борисав Станковић — Марко Миљанов — Милан Беговић — Даница Марковић — Иво Ћипико). Београд, 1907.

13 x 1507.

Н. Скерлић

ЈОВАН СКЕРЛИЋ

ПИСЦИ И КЊИГЕ

II

МИЛОВАН Ђ. ГЛИШИЋ.
ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ.
ЛАЗА К. ЛАЗАРЕВИЋ.
СВЕТОЛИК РАНКОВИЋ.

БЕОГРАД.

1907.

Оуена и ерпикаци о овој Рѣци

- 1.) Народ (Москва), 1907, др. 47. Береника.
- 2.) Сноба (Солдур), 1907, др. 45. Оуена. Васа Сигуртс //
- 3.) Slovaký Písník, 1908, др. 5. Оуена. Јосеф Стаца.
- 4.) Браново Ного, 1908, др. 7. Береника. Ит. (Ит. Осеуг?).
- 5.) Българска Сбирка, 1908, кн. 3. Береника. Ит. И. [Ит. Т. Ивандов]

Четири књижевне студије у овој свесци чине једну целину: оне говоре о четворици најбољих приповедача из Србије, о, онима које су створили сеоску приповетку у нашој књижевности.

Сва четири рада овде се штампају без много измена; оно мало измена што има тичу се малих стилистичких појединости. Студија о Миловану Ђ. Глишићу појавила се прво у „Српском Књижевном Гласнику“, 1905 године, књ. XIV. Лаза К. Лазаревић штампан је прво у „Savremeniku“, летопису Друштва Хрватских Књижевника, 1906, (књ. II, св. V), а одатле је прештампан у „Српском Књижевном Гласнику“, 1906, књ. XVII. Јанко М. Веселиновић изишао је у „Летопису Матице Српске“, 1907, књ. 242. Биографско-књижевни чланак о Светолику Ранковићу изишао је 1904 године, као предговор „Сликама из живота“ од истог писца, које је издала Српска Књижевна Задруга, као 91 своју књигу.

Уз студије о Глишићу, Веселиновићу и Ранковићу изишле су и библиографије њихових радова које овде нису унете.

МИЛОВАН Ђ. ГЛИШИЋ.

Књижевна студија.

У земљи где је признатих и непризнатих генија као на гори листа, и где се јубилеји великих људи нижу као божји дани у години, траје своје дане један писац који је истински стварао, давао дела од несумњиве вредности, и који, у миру и повучености, полузаборављен, ради своје послове и чека праведнији суд поколења. Милован Ђ. Глишић, ван сваког спора, оснивач је наше сеоске приповетке, и када се говори о том нашем националном књижевном роду, цео свет мисли само на Лазу К. Лазаревића и Јанка Веселиновића, који су у ствари ишли већ угаженом стазом. Шира, полукњижевна публика држи Павла Марковића-Адамова за неко светило у књижевности, док за Глишића зна само као писца „смешних“ прича и комада „Подвале“, на коме се, у Народном Позоришту, недељом после подне, слатко смеје љубавним невољама Вула Пулавца. Српска Књижевна Задруга се тек прошле године сетила да постоји неки писац који се зове Милован Ђ. Глишић, пошто је задивила и усрећила својих девет хиљада прет-

платника прозом Милоша Цветића и Андре Гавриловића. На Академију Глишић не сме и помислити; Матица Српска га је свега једном наградила; званично признање њега није озарило. Када не би био филозоф и знао цену ствари и вредност речи, он би могао да се горко жажали што му је природа дала здравога разума и образа, у добу вашарских реклама и у земљи где наметљиви и грлати отачаствени геније пробијају уши целом свету о својим заслугама, уверавају да земља постоји помоћу њих и ради њих, траже све и узимају све.

И то не би била мала заслуга, све и да Глишић није иницијатор целога једнога правца, мајстор у чистоти српскога језика, и један од најбољих прозних писаца нове српске књижевности.

I.

Мирован Ђ. Глишић је реалист, и по своме темпераменту, и по добу у којем је почео писати, и по уверењима своје прве младости. Он је у књижевности израз онога стања духова које је код нас владало почетком седамдесетих година. Не схватити ту струју, значи не схватити пад романтике и стварање реализма у српској књижевности.

Омладински романтизам био се исцрпао, пао у крајности које су га чиниле немогућним. Цео

свет је био сит оне оргије речи и празне сентименталности. Довољно се опевао ветар са Косова, обећавало да ће се на пролеће покајати „кости прађедовске“; од претње да ће „Мујо“ у скоро ићи у Шам и Медину нису се више ни врапци плашили. Нису се више побожно целивале „густе јаворове“ и заклињало на ханцаре да ће се за род умрети. Вински патриотизам био је изветрео, и почело је природно и неизбежно растрежњавање. Већ се са осмехом гледало на последње ~~мохиканце~~ Омладинства, који су долазили на скупове и „беседе“ са нацима и у плавим душанкама, и правите се досетке на рачун онога младога историчара и приповедача, који је, заогрунут бугар-кабаницом и са фрулом у руци, озбиљно пролазио кроз Господску улицу у Београду.

Још у највећем јеку романтичнога покрета, омладинци из Србије су уносили извесну ноту релативне трезвености. Док су остали опевали близак ~~поход~~ на Призрен, па чак и под зидине Цариграда, они су се дивили Мацинију и учили се либерализму код Лабулеја, имали нарочитих симпатија за Доситеја, истицали потребу политичког преображаја Србије, тражили грађанске слободе и практичне реформе. Светозар Марковић је дошао са новим идејама да да јачег израза том рационалистичком духу србијанском, да са Сен-Симоном каже да „златно доба“ чо-

вечанства треба тражити пред нама, а не за нама“, да место проблематичног идеала мртве прошлости истакне потребе живе садашњице и тежње ка бољој будућности.

Реформатори, и Љубен Каравелов и Светозар Марковић, руски су ђаци, и они упућују цео млади нараштај на руске писце. Тургеев и Гогољ замењују Чокеа и Мавра Јокаја; код Чернишевскога, Доброљубова и Писарева траже се идеје и упутства. Покрет је општи, као ни један до тада. Лаза Лазаревић, сем Фарадиа и Гогоља, преводи одломке из романа Чернишевског *Шта да се ради*, и оно што му се допада код руског писца то је што „показује пут којим се долази до благостања друштвеног“. Светислав Вуловић почиње свој књижеван рад једним чланком у *Раднику*, а Стојан Новаковић преводи из Писарева. *Ошачастивенныя зайиски* и *Современик*, два гласила „нових људи“ у Русији, у рукама су свих ђака београдских, не само великошколаца, но и богослова и академица. Не само то, но тајно, из руке у руку круже загранична издања руских револуционара, чувене диришке брошурице, малог формата и микроскопског слога.

Мирован Глишић припада том колу, чији је логор тада био у Високој улици, кући број 7. Младо друштво је чврсто, са много вере и одушевљења, нестрпљиво да што пре користи „оп-

штој ствари“. Ови строги реалисти и критичари, Базарови који све одричу, који траже свуда оно што је разумно и корисно, који немају довољно презирања за „идеалисте“, сами имају оно безусловно уверење, онај жар својствен свима идеалистичким природама, и они су идеалисти преко своје воље, романтици социјализма. Духовни вођа је неуморни Светозар Марковић. Сем ђака Велике Школе долазе на тајне састанке и старији, свршени великошколци, и ту се воде дуги разговори како да се „шире начела“. Живе као браћа; обожаваоци побеђене Комуне, они су „у комуни“: све што имају припада свима. Идеал Чернишевског у његовом сугестивном и поштенom роману не избија им из главе: они се заветују да сваки од њих научи по један занат, да не иду у „господу“, но да образују једну комунистичку задругу, која ће бити ћелија будућег друштва заједничкога рада. Један садашњи директор гимназије научио је тада фотографски занат, један други, сад већ покојник, типографски, а било их је и међу њима и столара и књиговезаца.

Сневало се и фантазовало се, али се није увек добро пролазило. 1872, полиција ухапси Глишића, Живојина Симића и Илију Коловића, када су испод одела преносили забрањену *Србију на Истоку*. Узети су на испит као бунтовници по занату и агенти Интернационале.

Управник вароши, пошто им је од своје стране најодсудније изјавио да никада не пристаје на „комунизам жена“, питао их је: где им је оружје којим су хтели да убију Књаза! Млади пропагандисти имали су задовољство да под својим прозорима чују како је ударено двадесет и пет батина Јанку Пурићу, доцнијем народном посланику, због растурања књига Светозара Марковића. Двадесет и пет батина су их мимоишли, али су са двадесет и три дана затвора платили своје кријумчарење „нелегалне литературе“.

Дружина „комунаца“ имала је и своје листове. 1871 имали су *Враголан*, сатиричан лист где су радили Ђура Јакшић, Љубен Каравелов и Светозар Марковић, где се опевала у крви угушена париска Комуна, беде потлаченога радничкога сталежа, и, када се није смело ударати од варварске полиције на оне који су били горе, све се мржње изливале на главе прикосновених представника омрзнутога поретка, на Матију Бана, химнопевца Султану и браниоца свију могућних влада, на Ђорђа Малетића, на Др. Розена, сталног правитељственог новинара, на Михаила Ђелешевића, веселог уредника шаливе „Руже“. Милован Ђ. Глишић, који се раније огледао у дружини *Нади*, овде је почео штампати прве своје сатиричне радове, под подписом „Мекедатај Корчин Ухеључки“, узев име једне личности у роману Сенковског-Брамбеуса,

„Комунаци“
„пролетаријат“

Чудноватий доживљаји једне душе, који је на српски, 1862 године, био превео Милан Ђ. Милићевић.

1873 и 1874, дружина има два листа, један шаљив, *Врзино Коло*, и један књижеван, *Преодницу*. Занимљива је насловна слика *Врзинога Кола*, невешто израђена, груб дрворез, дело незнанога уметника, који је извесно имао више уверења но разумевања у послу. Нови људи, „мислећи пролетери“, са будаџима, моткама и косама, са подигнутом заставом на којој пише: „Слобода, једнакост“, надали се за бирократима, мантијашима и угњетачима, обученим у фракове, са цилиндрима и читама, са заставом на којој пише: „новац, звање, слава“. Мрачњаци се дали у дивље бегство; неки су од њих попадали; шешири и чите леже на земљи. Сунце се диже иза планинских врхова. — Књижеван лист звао се *Преодница*, и ту је Ђура Јанковић преводио Хервега, Јован Илић — што може изгледати доста чудновато ономе ко не зна за његове ваздашње симпатије према младима — штампао је, без потписа, свога *Жишку* и *Москву*. Иначе лист је био испуњен махом преводима из Доброљубова, Шчедрина, неизбежнога Бихнера, Буонаротијевим *Грахом Бабефом* и *Завером Једнаковаца*. У *Врзином Колу* штампао је Глишић своју сатиричну песму, у народном стилу, *Чудо Пироманско*, а из *Современика* превео

Народнога Брца од непознатог писца, и тако сам испуњавао готово половину свакога броја. Ту је преводио *Слике Париске*, социјалистички роман *Ему* од Швајцера, и ту је изишла прва његова оригинална приповетка *Ноћ на мосту*.

Са целим својим добом, Глишић стоји под руским утицајем. Тургенев и Гогољ су тада били велике књижевне симпатије српске публике. Има, у опште, у руских писаца нечега особитог и интимног што ће Словени увек најбоље моћи разумети и осетити. Сем тога, људима из седамдесетих година допадала се код руских писаца савременост. „Мој предмет била је савременост, писао је Гогољ, мој ум био је свагда наклоњен садашњици“. *Даница* и *Матица*, *Вила* и *Србија*, у добу од 1863 до 1871, доносе цео један низ превода из Тургенјева. 1869 излазе на српском његови романи *Оцеви и деца*, *Дан пре...* и *Дим* Још 1869, у своме предговору *Диму* Илија Вучетић вели: „У опште може се рећи, да је Иван Тургенев и код нас врло много превађан, добру половину свију његових списа имамо ми већ на српском језику“. У Тургенјеву се у то доба можда не воли толико највећи уметник међу свима словенским писцима колико писац *Ловчевих записника*, којима је задат један од најтежих удараца „крјепосном праву“, човек који је огромно допринео ослобођењу мужика, и због своје љу-

бави према слободи морао напустити Русију, „велику тамницу“. Гогољ је у то доба код нас уживао још већи глас. 1864 године, *Даница* га проглашује за „најбољег данашњег руског писца“, а 1865 хвали даровитог списатеља, који из „најпростијег вештества“ може да ствара поетска дела, и чији су јунаци тако верно изнети, да их можемо познати ако их „случајно гди на сокаку сретнемо“. У добу од 1864 до 1871 он је био обилно превођен по нашим листовима и часописима. У колико су се нове идеје шириле међу српском омладином, у толико је Гогољ постајао омиљенији у српској књижевности. Око 1870 године он се није више допадао, као омладинцима из првога тренутка, због његових фантастичних прича и поетских излива, но као оштар социални сатиричар, који је пибао поткупљиву и неваљалу бирократију и леће и глупе сеоске спахије, због оних измевања целог једног света, који је тако био сличав нашем.¹ Српски превод *Ревизора* био је нека врста агитационе брошуре против бирократскога система у Србији. Гогољ је одмах постао и до данас остао симпатија Глишићева: још 1872 превео је, са Љубомиром Миљковићем,

¹ О тадашњим преводима са руског и руском утицају на српску књижевност оног времена, в. Јован Скерлић: *Омладина и њена књижевност*, Београд, 1906, стр. 278—293.

целе његове *Мртве душе*, а 1876 и *Тараса Бульбу*. И остали руски писци налазе у њему ревностна преводиоца, и нико више од њега није приводио са рускога језика. 1875 преводи он *Обломова* у *Српским Новинама*, доцније, сем руских комада Островскога, Немировића Данченка, Сумбатова, Михајева, и *Раш и Мир* и *Крајцерову Сонату* од Лава Толстоја, *Полканове мемоаре* и *Рибаре* од Љејкина.

Руски писци и покрет седамдесетих година ударили су обележје на цео рад Миловна Ђ. Глишића, и одвојити га од средине у којој је почео писати и од утицаја које је тада претрпео, значило би не разумети целу једну страну његовог књижевнога рада.

II.

Београђани који су пре десет-петнаест година долазили у Народно Позориште сетиће се једнога малог господина у драматуршкој дожи, који се на представама француских водвиља, *Покојног Туинела*, *Нервозних жена*, или *Дирана* и *Дирана*, слатко смејао, дајући команду за смејање, које је заражљиво падало у партер и дизало се на галерије.

Милован Ђ. Глишић, који тако воли смех, од Ваљева је, из краја где се воле наругати и насмејати коме но све друго, од расе којој је подсмех посланица, где се све опрашта само

не „измотавање“ (реч је нова, београдска и не-књижевна, али распростра и карактеристична). Има у њему онога што код његових сељака у *Ретском зверу*, који се подмигују и искашљују када писар Живан прича о псоглавима и људима са једним оком на челу, или у *Рого*, где се подгуркују када учитељ ниже крупне стране речи: „Нуто! Нуто! Како се наш учо лући!“ У њега је она особита врста нашега народнога духа непоштовања и подсмеха, који у неколико подсећа на средњевекне француске *fabliaux*, онога духа која се огледа у причањима о поповима и калуђерима, у „подругачицама“ и доскочицама, како су ови или они појили врбу, сејали со, бацали вилама орахе на таван, истезали греду да буде дужа, прегрштима уносили видело у кућу без прозора.

Свој књижеван рад Глишић почиње исмевањем људи који буне његову здраву трезвеност или оних које његово поколење не трпи. Његово се сатирично перо прво ведба у ступцима *Враголана*. Жртва је Вуле Паштрмац, збуњени професор у *Једној популарној физици*, исти онај син јуначког Амице, који је из ране младости већма волео јареће печење по сабље и копља, и кога је Тура Јакшић опевао у песми *Отац и син*. Нарочито су сви имали на зубу М. Миловука и његову злосрећну *Стилистику*. Јакшић му је набацио познати епиграм, Свети-

слав Вуловић, у *Раднику*, напао је њена „сервилна правила“, прогласио да „стилистика као наука не вреди ништа“, што је толико раздражило Миловука да је у својој одбрани гневно узвикнуо: како је сва кривица његове књиге што „не мирише на петролеум“. Глишић се био окомио на ту књигу са много духа и фантазије, терајући до апсурда њене цепидлачке и формалистичке прецепте. Подсмех ту сипа као киша: када се пише, треба истерати из дворишта псе, мачке, ћурке и кокошке, из куће избацити бисаге, варјаче, бакраче и шерпење; за време писања не сме се пљувати, кашљати, шмркати и зевати; не треба лећи но седети; ваља седети на столици а не на пећи, за столом а не под столом; груди треба да буду окренуте столу, а не леђа; глава треба да је над столом а ноге под столом, а не глава под столом а ноге на столу; пише се мастилом а не расолом, пером а не ћускијом, перо мора да је у десној руци а не за силавом као пиштољ; треба се служити само отменим речима, не ваља рећи: „умрети“ но: „оставити љуску“; на крају писма ред је оставити два прста бела простора, што је личност којој се пише отменија, треба се све ниже потписивати на писму, по потреби и до патоса, па и до подрума, јер учтивост добро васпитаних људи нема граница.

Глишић не трпи фантасте и фанатике, праз-

нослове и комедијаше, замлате и „нове касапе“, па ма са које стране они долазили. Он никоме не прашта претераност, одсуство осећања смешнога, и подједнако се смеје и Милошу Милојевићу, Дон Кихоту национализма и Васи Пелагићу, фанатику социјализма, који је свој апостолат завршио мучеништвом, достојним свакога поштовања. Милош Милојевић, то је онај учени и паметни странац у *Злослушном броју*, који диже плочу са гроба Марјана Ђукића, ћурчије, сав срећан што је нашао старину бар од 2000 година; то је у *Глави шећера* онај професор који од сељака купује за две рубље сврдао, као драгоцен прилог за изучавање народнога живота. Нарочито, то је „Мишмил“ у *Новом Месији*, који налази Србе у Шпанији и Кини, пише мапе и кити их барјачићима, и учи своје непросвећене савременике: „како је у почетку свијета бог створио *само* један народ од племена његова, који бјеше лијеп и стасит исто као и он што је, и како је тај населио цијелу земљу што је под сунцем“. „Нови Месија“, „Месија из земље гушанџа“, „Полагушић“, то је Васа Пелагић, који је од некадашњег архимандритства и романтичног национализма био донео апсолутан дух и безазленост у уверенима, и целог свога века сачувао извесну меру панславизма и антисемитизма. Човек из шездесетих година у њему говори забленутом сељачету:

„Видиш, мали, ти си Србив! Ти чуваш овде у својој земљи, у слободној природи, у чистом зраку, под ведрим небом, твоје стадо“. И док у свом грешном егоизму чобанче проводи дане свирајући у фрулицу, пијући студену воду са бистра извора, слушајући умиљне тичице у мирисном гају, „наша браћа толико векова стењу у оковима туђинским“. „Ти не разбираш велику Месију, каку велику мисију имаш да извршиш?“ Дете само што не удари у плач, а пророк продужује: „Наша је света дужност, да сви сложено радимо, да се спремимо и умно и материјално, да будемо готови кад се развије барјак и куцне час...“ После ноте пездесетих, нота седамдесетих година. Месија је срео жандарма, који га подсећа на: власнике, тиране, бирократе, мантијаше, ђифте, изелице, пијавице, крвоније, подлаце, шпијуне, убице, и тако даље! Њега буни она тенећка са „Ж“ на рамену тога представника буржоаскога друштва: за новац утрошен на тенећку могле би се сушити बारे, прокопавати канали, подићи народно благостање. „Полагушић“ живи сасвим по начелима сувремене науке: једе ровита јаја, пије млеко, ради гимнастику, повија главу црном марамом — да му се мисли не разлете, — не да да му се у соби отварају ормани и фијоке, из страха да га промаја не ухвати. Он није од оних библијских мудраца који светиљку држе под столом, но

пуним рукама сеје око себе истине сувремене науке; саветује шегртима да се ране бифтецима и ровитим јајима, да пију добро старо неготинско вино, да се шетају бар по неколико часова дневно, да раде гимнастику, а пред легање да прочитају бар по коју страну његовог *Путовања унакрст око земље*.

Глишић није човек који има много поштовања и према божјој и према царској власти на земљи. Његово *Молебство* не представља Творца и његове угоднике онакве какви се обично сликају на иконама и какви се описују у светим књигама. Поп-Паја, у *Глави шећера*, има обичај, кад се напије да пројури на најбешњем коњу у трку са пуном оканицом на глави; поп-Јеротије са Циганима свирачима пева сасвим мрсне песме и „рже за женскињем кад се мало ђевне“. Попу Вујици, у *Ни око штиа*, разболело се од гронице петоро прасади. Поп их сатера у свињац, „па удри молитвај, молитвај, и хвала Богу, само је четворо липсало, а оно друго све оздравило као да руком однесе“. Другом приликом, поп се убо на глогов трн, табан му се позледио да не може више да иде: „одмах он онако седећки натуче петрахил, па читај, а све усркуј, колико га боли, па и ту доста поможе. Није ни пуне две недеље рамао на штапи, а убодина се огноји и трн сâм изађе“. Власт, бирократија, то су биле нарочите ан-

типатије „петролејаца“ из доба Светозара Марковића. Повика је на чиновништво била општа, а Гогољева сатира показивала је прстом чему и како се треба смејати код поткупљивог, глупог и на све готовог чиновништва. Капетан Максим Сармашевић, у *Глави шехера*, сав бесан не оне „лицејце и правнике“ у Београду што хоће „Републику“ и „Комуњу“, горко се жали: „Бога ми, ја не знам шта су ти јадни капетани толико натрунили тим људима што пишу у новине и књиге!... Само нека ко замочи перо у мастило, одмах ти ту потегне капетана: те не знам у црвеним јеменијама с реповима; те турму до земље; те прекрестио ноге на сицаде, те пуши из чибука; те узима мит; а већ нос, главу, врат, трбух и ноге немој ни помињати!“ Ако не пљачкају сељаке и иду на руку зеленашима, полицајци су глупи и смешни као њихова браћа у *Ревизору*. Капетан Паја у *Распису* оставио је да изгори цело село, док је у зборнику нашао реч „пожар“, и обавестио шта закон налаже у таквим случајевима; или за једног бедног мркова, која не вреди више од две рубље, утрошио је десет рубаља на само расписивање потерница. Писар Живан у *Решком Зверу* хвата по Космају „дивље људе“, и нада се да ће за ту ревносну службу добити признање. А већ они мали чиновници који једу обланде, гађају се лењирима и посипају један другом плаве

пескабаницом, о њима не вреди говорити! Оче-
видно је, да Глишић, који је тридесет година
провео као савестан чиновник, није имао богзна
какав култ власти и неко особито осећање је-
рархије.

Чиновници код њега пролазе још и које како.
Међу њима има и неваљалих, али и поштених,
и ако као ноћ глухих, и они прођу још са
подсмевком. Али када је реч о зеленашима,
интерезијама, кајшарима, ђивтама, сеоским
дућанџијама, чивитарима, цинџарима, механџи-
јама што пресрећу сељаке на друмовима, свим
тим мајсторима у „подвали“, „кајшу“ и „под-
ливању воде“, ту се Глишић више не шали, но
шиба, бије, убија каткада. Он нема милости за
те гавранове и душегупце, који су се бацили
на простога и поверљивога сељака, глобе га,
терају у просјаке, трују и разривају цео на-
родни живот. *Подвала* је јуриш на зеленаше и
буџаклијске адвокате, на законите разбојнике по
паланкама. Глишић је у Вулу Пунавцу створио
живу слику сеоског зеленаша, који ће остати
не само као добро успео књижеван тип, но као
један књижеван докуменат, као жива илустра-
ција џигара о пропадању сељачком, у оно доба
када су те зеленашко отимачине биле тако ве-
лике, да је држава морала донети познати закон
о „пет дана орања“.

Зеленаш и кајшар у делу Глишићевом свуда

зло пролази: или бива изигран, као газда-Милун у *Свирачи*, или преварен, као Цинцарин механица у *Шилу за огњило*, или избивен, као Пунавац у *Злослућном броју*, или чак и убијен, као Угловић у *Глави шећера*. Мржња пишчева на кајшаре не зна за границе: према њима све је допуштено. Тиомир и Витомир у *Ни око шипа* продају Њир-Трику његове рођене врџике: нека их; имају и право! У *Глави шећера*, Радан, доведен до просјачког штапа убија свога душманина Угловића: посветила се која је ударила, испало које заплакало!

Све те мржње, све те подсмевке у духу су начела овдашњег младога нараштаја. Милован Ђ. Глишић је једно време био као нека врста Гогоља и Шчедрина наших реформатора, и ако није певао њихове племените наде, он је казивао све његове плахе мржње на зло, неправду и глупост. *Глава шећера* у *Отаџбини* морала се мењати и кресати: сувише је „мирисала на петролеј“, како би рекао сиромаш Миловук. Али код Глишића тај сатиричан дух и све те мржње нису долазили само отуда што је хтео у приповетке да своди чланке Светозара Марковића. Он је био сељачко дете, он је знао и волео село и сељаке, његова трезвена природа вукла га је да слободним очима посматра средину у којој је живео, и он је био нешто више него обичан тенденциозан писац, и дао нешто трај-

није и боље но пролазна дела са тезом, која живе колико злоупотребе једнога доба и страсти једнога поколења.

III.

Глишић је човек са села и од села. Варош му се није допадала, изгледала му као једна јама где гмижу бирократи и зеленаши, као паучина где пауци вребају мушице са села. „Ала је гадна та чаршија“, вели он искрено у једној својој причи. То је стара мржња сељака на варошко становништво, одјек оне борбе, о којој говори Г. Јован Цвијић, између патриархалне културе наших села са византијско-цинцарском културом наших вароши и варошица. Глишић, и као дете са села и као један од нових људи, који су, са Чернишевским, у примитивним облицима сеоског живота видели један виши облик друштвен, имао је за село велику љубав, и најрадије је бирао сељачке мотиве. Већина његових прича дешава се на селу, у ваљевском крају и осоју Космаја.

Од 22 његове приче 16 су са села, остало из вароши. Романи из варошкога живота, које је 1882 године објављивао, *Црна Униформа*, где се спремао у госте калуђерима, и *Пишомач*, где је мислио да продрмуса „господу“, нису никако ни писани. Остало су мале сеоске историје, писане без много претензија, доста просте,

али са једним лаким и пријатним хумором, без горчине, без пакости. Обично је то какав смешан догађај који се десио каквом чиновнику или зеленашу. Три четвртине приче чини анегдота, која је врло често истинита и увек занимљива. И то нису измишљане историје! Чернишевски, Учитељ, доказивао је да је „истинска јабука боља по насликана“, и довикивао писцима своје школе једну једину одредбу своје анти-естетичке естетике: не лажите. Глишић црта типове који су постојали и догађаје који су се дешавали, и, сем *Прве бразде* и *Тетика Десе*, све је више или мање заимано из живота. У предговору *Подвале* он вели: „Трудио сам се, да изнесем што верније нацртане типове каквих и данас има по нашим паланкама“. *Свирачи* је написан према оригиналном уговору између газде и момка, који је писац имао у рукама. *Роба* се десила негде у ваљевској Колубари, као што је историју мртвога одације Талета, у *Шећеру после смрти*, испричао сам члан кварта У *Глави шећера*, историја оног особитог подмићивања, и Раданова освета, и капетан Максим, који је био отац једног нашег познатијег писца из онога доба, све је сушта, непрерађена истина. Вуле Пупавац је фотографисан један дућанџија из Неменикућа, с којим је перфидни Глишић ловио по Космају, куповао све што је овај говорио, и једнога лепог дана

унео га целог у *Подвалу*. Отуда Пупавац има толико рељефа, толико је у исти мах веран и жив, и општи и типски, да је свуда где је комад даван налажен по један Вуле Пупавац, који се љутио на беспослену господу и пискарала што трговце људе пишу у књиге. Има наших приповедача који су писали толике приче, где се најзад све своди на једну исту ствар, све се топи у општим цртама и заборавља одмах пошто се прочита. Глишић је знао да одабере добре анегдоте, да их врло лепо исприча, тако да остају у памети и увек развлаче уста на смех.

Такозваних озбиљних прича код њега је врло мало: неколико само. *Тетика Деса* је идеализована сељанка, узорна Српкиња, са свим класичним врлинама, написана за један женски лист, који је неко време чинио успешну конкуренцију немачким базарима. Чувена и неколико пута прештампавана *Прва бразда*, „једна од најбољих приповедака у нашој литератури“, како је рекао Јанко Веселиновић, јесте дирљива прича како је још нејаки Сенадин заорао своју прву бразду, и како се његова весела мајка, сирота удовица, која је јуначки и ваљано одгајила своју децу, зарадовала што се и њој сунце једном насмејало, што је и њено дете дорасло до плуга и почело да „оре као маторац“. У тој топлој причи, у тој лепој и поштевној сељачкој идили и химни благословеном раду,

све је поетско: почев од тепања и суза радости срећне матере, па до поетичних имена личности, Душанке, Јездимира и Јеленка. Сем тих двеју прича, у озбиљне би још ишле и *Задушнице*, историја једне велике и кобне материнске љубави, и *У зао час*, где има нечега мелодрамског: мртви љубавници, сједињени у смрти, гроб Цветков, на који у зимњи сутоп пада меки покров снежни, и сеница која тужно цвркуће на сувом грању.

Све друго то је шала, ведро, добра шала, где се смеј води само ради смеја, оног његовог добродушног, звучнога смеја, ведро, од срца, у основу моралног, јер иде само на рачун варалица и лупежа. У *Роби*, стари удовац који облеће око једрих сеоских девојака, добија једне ноћи огромну рогу на врат, тако велику да је ни највећи вепар не би могао понети. У *Училишту*, учитељ Милан, да би избегао ревизију, направно се болестан, натерао попа да му молитва, док ревизор није отишао, записао: „због слабости учитељеве нисам могао прегледати школу“. У *Злослућном броју*, Пупавац срета где се макне број двадесет и пет, најзад, опљачкан, преварен, изигран, пада у бару под прозором Милкиним и добија освештани број врућих. *Шило за огњило* је сељачка освета грабљивом Цинцарину који је купио своје рођене врљике. Свађа око испуњеног букавца, кварење једног

старог пријатељства између учитеља Грујице и попа Вујице, предмет је приповетке *Ни око штиа*. У *Рейском зверу*, Радак хвата у Космају „дивље дете“, одбеглог мајмуна једног београдског Енглеза. И *Подвала* и *Два цванцика* су шале које већ двадесет година забављају добру публику, са типовима који су прешли у обичан говор и пословицу, са речима, као „молим, фино“, или „вуна, Кићо!“, које се чују сваки час. Код незлобивога и добро расположеног Глишића, свуда се меша шала, и као што у *Фигаровој свадби* „све се свршује песмама“, тако и код њега, све се зачињава добрим и хигијенским смехом.

Од села је њему остала још једна склоност: љубав за бајке и „страшне приче“. Као и сва сеоска деца, он је волео да слуша језовите приче о вампирима, вештицама, здухаћима, вукодлацима и дрекавцима. У дуге зимње вечери, он је крај ватре слушао та причања, не смејући да се окрене из страха да не види пар злих очију у мраку, док је на пољу ветар урликао кроз оголене вотњаке и забране. А у пролеће сеоска деца су се скупљала око слаткоречивих Ужичана, пуних прича, који су догонили своја стада с брда, да у долини проведу блажу зиму и пре дочекају пролеће са пашом. Та љубав за легенде остала је Глишићу и данас.

и једна од његових омиљених књига су Ше-херзадине приче у *Хиљаду и једној ноћи*.

Сем те природне склоности, био је и један књижеван утицај. Нико више од Гогоља није утицао на Глишића. Прве приповетке Гогољеве *Вечери на мајуру близу Дикањке* јесу украјинске народне приче, пуне ђавола, вила, вукодлака, злих духова сваке врсте. У осталом, и сам Гогољ ту је био под утицајем Тика, Хофмана и немачких романтичара.

Први његов штампан рад, у *Зори* за 1869, о превод с њемачког «*Страховића ноћ*», једна је језовита прича. Прва оригинална приповетка његова *Ноћ на мосту*, као што само име унапред обећава, јесте једна очарана прича, манита оргија нечастивих, који на реци вриште, јече, пиште, грокћу као прасад, мече као козе, ржу као ждребад, играју лудо коло око врбе, пребу другим ноктима, кезе се, шкљоцају оштрим зубима, шибају реповима по земљи и звече букагијама. Приповетка *Награисао* опет је једна иста така историја о нечастивима и чинима, онаква какве се причају по качарама и око ракијских казана. У *Глави шећера* уметнута је опширна епизода како је Петар целе ноћи носио букагије од воска, и како га је „црни поп“ терао до саме зоре, док петли нису запевали. *После двадесет година* је народна прича како се село Зарожје ослободило злого вампира Саве

Савановића. Глишић је боље но ико обавештен у сељачкој магији, а он се тим знањем чисто као и поноси. Благодарећи њему, ми знамо да на вампира треба пуцати „салауским марјашем“, да на тамо његов гроб треба доћи са непочишћеним вранцем, глоговим коцем и водом ацијазмом. Знамо да се „змајеве отресине“ налазе крај извора где се змајеви купају, и да налично на рибљу крљушт, само су чистије и сјајније. Научили смо како се гаси углевље, како се салива страва, и да у соби једнога врача има: курјачких зуба, осушених слепих мишева, змијиних свлакова, црних мачкова без белеге. Када град удари, жене треба да стану на праг и довикну удављеним и обешеним који воде облаке: „Ај, Тимотије, ај Јелисије, гони говеда на планину“.

Мало је која прича Глишићева без тога вампирског елемента и мешања нечастивих сила. Неки пут он прича тако озбиљно као да и сам верује. Каткада он то своди на праву меру, и прича са једном пријатном иронијом. Њему је било пало у очи да се вампири обично јављају око кућа где су пуни кошеви, или где има младих удовица, и било му је познато да негде у ужицком округу има цела породица која се зове Вампировићи: потомци неког вампира који је за собом оставио сасвим земаљски и опипљив отраг. И таква је прича *Брајто-Мајно*.

Али та склоност за језиве ствари увек му остаје. У *Два цванцика* је последњи чин у капели на гробљу. *Шејтња после смрти* је ноћна проводња једног мртвог одације од министарства до механе и капеле. Та љубав за бајке и фантастичне приче врло занимљива је страна код овог ведрога писца и сатиричара. Откуда је то код њега? Урођени укус, осећање примитивне поезије у тим оргијама маште простих људи? Ко ће то знати! Глишић није једини писац код којег се налазе те непомирљиве противречности, непомирљиве када се свака за себе и са стране гледају; јасне и обичне, када се не заборавља на редовну и природну сложеност свакога живог створа.

Занимљиве је непрестано колико је остало сељачкога код Милована Ђ. Глишића! Он је верно сачувао љубав према сељачком свету, најрадије цртао његов живот, и боље но ико писао његовим језиком. Још у младости, он је гутао народне песме, које је и сам скупљао испод Маљена, бележио из уста једне Фочанке, и штампао у *Даници* за 1872. Народни језик тако је волео, да је прве своје радове штампао јужним наречјем. Богатство које је рођењем добио, он је ревносно увеличавао, и доспео је дотле да данас по свој прилици нико не зна боље српски језик од њега. Он се каткада чисто

и размеће тим знањем, и код њега ће се наћи чисто сељачки пословни изрази: чекало, ражањ, узјазбити се, макља, зијан, рчин, звонац, пармача, межганица, пајанта, сврачина, и тако даље. Он се смеје нашем незнању, и додајује нам: »...ако почем знате шта је оје«. Или овако: »А знате ли ви шта је то рѳга?« Ако сте рођени »у околини Дајмака«, што рекао Домановић, ви ћете то тешко знати, али ту је љубазни писац да вам о томе даде целу једну лекцију, и он ће вам лепо објаснити како треба одсећи ракљасто дрво, пробушити га на нарочитом месту, ударити клин, шта више сазнаћете кад се рѳга зове клѣчка, а када љуба. Али — како није непогрешан — и Глишићу ће се десити да му се као свима осталим смртним омакне по какво: »пуче запето стање« и »опасна опасност«.

На страну то извесно мало старинско кокетовање са знањем народног језика, ми немамо писца који је више волео српски језик и толико полагао на његову чистоту као Глишић. Он је поједине романе преводио па два и по три пута; са својим ђачким преводом *Мртвих душа* толико је остао незадовољан да када би имао неких залишних пара, он би по антикварницама куповао старе примерке и бацао их на ломачу. Деси ли му се каткада да у превођењу не нађе праву реч која му треба, он оставља посао и даје се у лов за том речју, која је само једна

и коју треба наћи, ма где било, у речницима, код пријатеља, код пролазника, ма у кога! И зато, у овај мах, Милован Ђ. Глишић влада најчистијим српским језиком. Код других писаца наших има више снаге, више боје и пластичности, више тананости и прелива, али ни код једног није толико чистих народних речи и тако потпуно српска фраза.

IV.

У делу Милована Ђ. Глишића нема много уметности, и ми бисмо је више тражили од једнога писца који би данас писао. Анегдота и дијалог њему су главно, готово све. Та је анегдота занимљива, дијалог је течан, жив, природан, али су личности овлаш оцртане, обележене само по оном што је код њих спољно, махом дијалошким и лексиколошким особинама њиховим. Тако, учитељ у *Рџи* са страним речима; дућанџија у *Распису* са његовим „равним начином“; зарожански поп у *После деведесет година* са „може, може, ја!“, или у *Шећеру после смрти*, кочијаш Банаћанин са „о мај, господару“, жандарм Црногорац са: „да шћаше ноћас остат', божа ми вјера...“ Цинцарин механџија са: „модем, извол'те, газда“. Писац се нигде не упушта у психолошку анализу; његове личности су и сувише просте и једноставне да би могле и помишљати на какав мало сложенији унутрашњи

живот. Као у народним причама и песмама, акција тече ведро, мирно и обилно, то је главно, готово једино, и даје обележје свему другом.

Чудна је ствар да Милован Ђ. Глишић код шире књижевне публике не ужива онај глас на који има потпуно право. Још 1874 године, на неколико година пре Лазе Лазаревића, на десетак година пре Јанка Веселиновића, он је почео писати сеоске приповетке. И то не онаке сеоске приповетке, какве је пре њега састављао многоструки Владан Ђорђевић, где сељаци говоре као ђаци на омладинским скуповима, или као оне „црте из народног живота“ Радмила Лазаревића, где сеоски љубавници певају:

Јагодице, неvěрице,
Судио ти Бог,
Што ми узео пламен душе,
Пламен срца мог.

Он није давао те конвенционалне сељаке, чији тип још и данас није изумро у нашој књижевности, но наше, србијанске сељаке онакве какви су, окретна духа, неповерљиве, „подвације“, подругљиве, са неумољивом мржњом на чиновништво, сељаке који изилазе из патриархалног и идиличнога доба старих задруга.

Не треба чинити богзна каква истраживања па уверити се да је Глишић одиста оснивач и сеоске и реалистичке приповетке код нас. Сам Јанко Веселиновић јасно и отворено то каже,

у причању како је сам почео писати: „Узех да читам наше приповедаче. Глишић ми је био најближи. Од свију што сам њима [сељацима] читао Глишића су најрадије слушали и најбоље разумели“.¹ У краткој биографији Глишићевој, Јанко Веселиновић је писао: „Језик, којим је писао; хумор, којим су писани његови радови; типови што их је сликао, ситуације и дијалози, све беше до детаља верно. Он одскочи далеко од дотадашњих приповедача што сликаху живот у Србији (Шапчанина, Владана, Јакшића и др.) и стаде међу прве“.²

Један од најбољих, ако не и најбољи књижевни представник покрета од седамдесетих година, оснивач сеоске и реалистичке приповетке у Србији, ведар, симпатичан, занимљив и честит писац, мајстор у чистом српском језику, преводилац коме скоро нема равна, савестан радник који је оставио дубоко заорану бразду за собом — то је био овај човек којем се дугује много више признања но што му се данас указује. Једна књижевност може да има писце који су на већим висинама и пролазе кроз живот са више сјаја и праске, али њен темељ, њену солидност чине ови здрави, тихи и радни људи, од чије је расе Милован Ђ. Глишић.

¹ Правда, 13 октобра 1904, бр. 43. Писмо са села.

² Неизданная рукопись Янка Веселиновича; Милован Ђ. Глишић. Славянскія Извѣстія, 1906.

ЛАЗА К. ЛАЗАРЕВИЋ.

Књижевна студија.

I.

Када је у јесен 1867, Лаза К. Лазаревић дошао у Београд и уписао се на правни факултет Велике Школе, у српској омладини вршио се прелом између раније романтичне, реторичне и сентименталне струје и позитивистичке, демократске и социјалистичке „нове науке“. Место ранијега „кипећега одушевљења“ и „царовања страсти“ Уједињене Омладине Српске настајало је доба култа разума, социјалне и моралне критике, духовног и друштвеног преображаја.

Лазаревић, једна од оних природа које имају потребу да буду вођене и које кроза живот не могу другаче ићи но у гомили, од првог тренутка прихватио је идеје које су загревале и водиле највећи део београдске великошколске омладине. Он постаје „писар“ „Побратимства“ и огледа се у научном раду и књижевном раду, онаквом какво га је схватало цело то поколење. На седницама „Побратимства“ он чита превод једног чланка израђеног по Дарвину: *Историја домаћих животиња*. Руски језик, језик на којем

су проповедали нови апостоли, руски учитељи Чернишевски, Писарев и Доброљубов, био је освештани језик „нових људи“, и редак је био наш великошколац који га није знао и жудно читао. И Лазаревић са свом својом младом страшћу чита и са уверењем преводи руске популаризаторе природних наука и романописце друштвене реформаторе. Он са рускога преводи и штампа у *Матњици* за 1870 годину *Историју једне свеће* од енглеског природњака Фарада. Исто тако он преводи Гогоља, великог узора наших писаца из седамдесетих година, његова *Бавоља ђосла* и Писемскога *Женидбу из љубави*. Али од особита је значаја један његов превод из Чернишевскога, великога учитеља ондашње руске и српске омладине. У *Матњици* за 1869, (бр. 30—33, 35) штампао је Лазаревић свој превод *Особењака*. То није ништа друго до одломак из знаменитог романа Чернишевскога *Шта да се ради*, тог еванђеља „мислећих пролетера“, онај део где се црта снажна фигура Рахметова.

Сам избор превода, део који му се нарочито допао, карактеристичан је за идеје и књижевна схватања и симпатије младога писца. Али је од много већег значаја белешка коју Лазаревић додаје свом преводу, и која боље и јасније ништа показује како је он тада осећао и како је разумевао значај и замашај књижевности.

„Ево једног одломка из чувеног романа Чернишевског »Шта да се ради«, пише Лазаревић. Чисто је штета рећи, пред оном публиком која не зна Чернишевског, да је ово роман, кад помислимо на какве је романе наша публика навикла. У њему нема ничега што заноси љубиоце тајанствених прича. Заплет му је врло прост. Чернишевски озбиљно разбистрава помућене појмове и својим читаоцима показује пут којим се долази до друштвенога благостања. Најглавнија друштвена питања заступљена су у њему. Он гледи да удеси живот да се плаћа по заслугама: где се поред једнакога рада неће једном пресипати а други да скапава од глади. Његови јунаци су људи пуни рачуна, пуни озбиљности и пожртвовања за оно што вреди њима и другима. Чернишевски ствара у овом роману такве људе којима неће црвенити образ ни у потоњим вековима.“

Тај млади популаризатор Дарвина, преводац Гогоља и Чернишевског, тако се одсудно изражавао за »обличителну литературу«, за књижевност, која би одговарала, по речима Писарева, на »болна, узнемирена питања времена«, књижевност утилитарну и примењену, која би била највиши израз »друштвеног самосазнања« и за друштвене науке била оно што су атласи за географију. Са таквим почетцима у својој књижевној кариери, Лазаревић

је обећавао „новог човека“ и „мислећег пролетера“ нашег из седамдесетих година, који би кључ природних тајни тражио код Бихнера, политичку економију учио код Чернишевскога, коме би *Србија на Истоку* Светозара Марковића била еванђеље, који би се у књижевности држао агитаторских упутстава Писарева, од великих писаца једино подносио Гогоља, и то Гогоља писца *Ревизора* и Виктора Ига, и то Ига *Деведесет Треће* и *Јадника*, и у српској књижевности постао оно што су средином седамдесетих година били Јаша Томић у поезији и Милован Ђ. Глишић у приповетци.

Од свега тога ништа није било! Лаза К. Лазаревић, материалист, превратник, „одрицатељ“ и „анти-естетичар“ из прве младости, постао је идеалист, конзервативан традиционалист, оптимист и уметник.

II.

Као што врло често бива, нарочито у тренутцима великих и општих духовних покрета, Лаза К. Лазаревић у својој младости дао се завести општом струјом, и усвојио и исповедао идеје које нису биле у његовој природи. Бујица је била тако јака, да је у то доба „Славјан“ Јован Сундечић наводио револуционарне стихове Герцена, Панта Срећковић говорио је са катедре познијим језиком Васе Пелагића, а ђаци

београдске богословије у својој дружини преводили и као исповедника својих душа славили Писарева. Лазаревић је ушао у смелу „војску нових идеја“, не толико из уверења но више следејући своме племенитом нагону, оном неодређеном идеализму млада човека од двадесет година, из духовне потребе, најзад, да има нешто јасно и сигурно пред собом, без чега људима слабе воље нема живота. Са њиме се десио исти случај који и са Аркадијем у Тургењевљевим *Оцевима и деци*. Млади Кирсанов је случајем допао у друштво негатора и нихилиста, али без по муке се решио да се ожени и да отпочне живот свог оца, свог деде, својих предака, сит и спокојан живот рускога племића. Његов друг и ментор Базаров вели му: „Ниси ти створен за наш скитнички, сирови и невесели живот. У теби нема ни дрскости, ни злобе, а млада смелост и млад жар није још доста за наш задатак. Ви племићи нисте у стању допрети даље од благороднога гнева; — а то су лудорије... Збогом, сињоре!“

Варошко дете, упалих прсију, болешљив од најранијег детињства, увек одржаван и кљукан риблим зејтином, како сам каже у једној од аутобиографских прича,¹ повучен, увек на ма-

¹ *Приповешке Л. К. Лазаревића*. Издање Српске Књижевне Задруге. Београд — Загреб, 1899. Свеска друга. *На селу*, стр. 168.

терином криду или у очевој магази, где жудно чита старе моралне повести, Лазаревић је добио сасвим друго васпитање и створио другу душу но што је требало за једног „одрицатеља“. Увек под утицајем једне брижне и тиранске матере, одрастао у породици где је осећање узајамности било јако развијено, он је, као ђак на страни, патио што је далеко од својих, од гнезда у чијој је топлоти одрастао и од кога се никада за дуже време, ни телом ни душом, није могао одмаћи.

Какав је у ствари био Лазаревић, шта је чинило основ његова бића, нигде се боље не види но у једном знатном делу његових приповедака. Он не само да је редовно сликао догађаје које је својим очима видео и људе које је добро познавао, но је врло често за јунака својих приповедака узимао себе сама, и неколико његових приповедака имају у великој мери аутобиографски карактер. Ако у приповетци *Први џуш с оцем на јушрење* још може бити сумње да је писац син карташа Митра, у осталима то је јасно и ван свакога спора. Она недовршена и топла приповетка *Швабица*, прво дело његово, писана у облику пријатељских писама, прича једну болну сентименталну историју која се одиста десила, и то њеном писцу, као ђаку медецинару у Берлину, и ту, иза Мише Маричића, лако се опажа Лаза К. Лазаревић.

У две своје овеће и довршене приповетке, у *Вершери* и *Ветру*, у два одломка из започетих и недовршених приповедака, у *Побраћимима* и *Стојану и Илинци*, јавља се једна мутна, бледа личност која се стално зове Јанко. И у томе Јанку Лазаревић није представљао прототип образованог Србина из Србије из осамдесетих година, као што се хтелo узети, но себе самога, са искреношћу и истинитошћу која се ретко налази код писаца који пишу о себи, и који себе представљају каткада горе а најчеће боље но што у ствари јесу. *Швабица* и приповетке о Јанку у тесној су вези. У *Ветру* Јанко, у новој љубавној грозници, сећа се љубави својих младих дана. „Сетих се ње, Каролине! Сетих се кад сам јој главом лежао у крилу на клупи, у дражђанском Великом Врту. Око нас шума и чисте стазе. Као да чујем Лабу, и детао негде кљуца, а у ушима ми зуји, и ја гледам горе, и видим само небо и њу! Сав свет је она, и она сав свет! У грудима ми се нешто све више шири, и одмах се напуни мишљу о њојзи, и опет се шири, све више, све више, и опет је она и само она, што тако силно пуни и распиње моје груди. Ја је љубим и на груди стискам, а она затвара очи и сањајући повија се натраг и предаје се истој слаткој и неодољивој срећној мисли. Ах, како сам тада срећан био, и опет тако „неискусан“ да сам мислио ништа ме од

ње растивити не може!...“ Али у тим редовима налази се цела *Швабица*, као што је цео *Верџер* у овим сањаријама из прошлости Јанка у *Ветџу*: „После се сетим Марије, ах, те прве и једино истинске моје љубави! Сећам је се као детета, сећам као жене, али — не моје жене. У какав се мађионични сањиви, срећни поглед склапају оне њене пуне очи. Ех, шта сам тада мислио, шта осећао, шта хтео?“¹

Ко је, какав је то Јанко? Ево га у *Верџеру*: „Обла, бледа лица, које изгледаше сасвим безначајно, само што у очима као да се читаше наивност и чезња.“ „То беше човек са широким грудима и тесним ципелама“. Његова мека, сањалачка, пасивна природа одаје његову младост и васпитање, јер он је био „*одгајан нежно као девојка*“. Његова романтична читања појачала су ту урођену идеалистичку склоност, и он улази у озбиљан живот и зреле године чезнући увек за романским јунаштвом. Распињан нејасним осећањима и незнатим страстима, са хаотичним, магловитим душевним стањем, код њега се показује „необична превртљивост расположења: час весео до раскалашности, час тужан и суморан, као да сав свет гори...“ У *Ветџу* је сав Јанко, онакав какав је у обичном и свакодневном стању: малодушан, слабе воље, роб јаке и заповедничке матере, не знајући ни

¹ *Пријовешке*, II, стр. 113.

сам шта хоће ни камо тежи. Ово што биографи причају о Лазаревићу и како је он сам себе приказивао, најзад оно што се даје погодити и одвојити и у свом приповедачком његову делу, све се то необично поклапа. Његово дело је лично, субјективно, каткад чак тирско и ауто-биографско, и свуда са он показује једна у основу своме идеалистичка, сентиментална природа, покретна и слаба словенска воља, плашљив и несигуран дух, али топла и узбуђена душа. Овај писац, који је убројаван у реалисте, био је сентименталац, који је осећао и казивао *lacrime rerum*. Он који никако није марио за Немце, и који је употребљавао сваку прилику да исмеје и изобличи немачку сентименталност, био је више но ико од његових књижевних савременика међу српским писцима интимно близак тим истим Немцима и њиховој сентименталности. Узалуд он са презирањем говори о „отрцаним немачким приповеткама“ и „плитким сентименталним љубавима“, и пише целу једну нескладну и не много интелигентну причу против вертеровских „бенастих ламентација на свет“, залуд се он прави ладан и паметно сув, — не верујте му! То је Аркадије из *Оцева и деце*. Он игра улогу, или обмањује сама себе. Те „плитке љубави“ попуњују цео његов живот, и те исте „бенасте ламентације“ јесу оно што је најглавније за њега.

Лазаревић који је био образован и паметан човек, и који је као лекар волео и умео себе да анализује и испитује, знао је добро за ту основну црту своје душе, за ту сентименталну слабост, за своје женско разнежавање и романтичарске предиспозиције. Он је то видео и трудио се да не буде такав, угушивао, исмејавао сама себе, тежио уметничкој неосетљивости и неузбудљивости, такозваној »објективности«. То је био исти случај који и са Золом, са Золом који је поред свих својих интелектуалних уверења и натуралистичке догматичности осећао у себи »вирус романтизма«, и љутито писао: »Ја то знам и због тога сам бесан«. Тако је и у Лазаревића природа била јача од школе и жеље, и он је остао оно што је био: сентиментална, идеалистичка природа, модернизован романтичар, писац срца који је за срце писао, субјективан и идеалистички реалист.

III.

Главне особине Лазаревићевих приповедака произилазе из тих његових личних особина. Ретко код кога од наших писаца биографски метод може да буде од толике користи као код њега. Невоља је само што је он тако скоро умро, и што има пуно приватних и породичних ствари о којима ће се моћи слободно писати тек кроз тридесет и четрдесет година.

Једна онако сентиментална, нежна, готово женска природа као што је био Лазаревић није била за духовну охолост, поноситу усамљеност, мрачну злобу и рушилачку дрекост једнога Базарова, човека „који на све гледа са критичке тачке“ и, како вели Тургенев, који се „не клања никаквом ауторитету и не признаје никаква начела, па ма како она била велика, док их не испита“. Лазаревић је исто тако био далеко од самосвести и активног и плодног и достојног индивидуализма модерног човека. Њему, као и свима људима његове природе, требало је ослонца, традиција, конвенција, утврђених истина. Он не изилази из уског колосека којим су поколења ишла. Као бршљан који се обавио око старог дуба или античког стуба, тако и такви људи слабе и пасивне воље не могу живети без осланања на догме и традиције.

Од раног детињства, болешљиво дете привило се уз породицу, једну од оних чврстих, солидно организованих и јако повезаних породица какве се још и данас виђају у унутрашњости Србије, као остатак старог патриархалног света који нестаје, и чисто као пркосећи разорном индивидуалистичком духу који све обара и на новим основама ствара. Лазаревић се привио уз ту породицу, и слио своје ја у њу, у њеном крилу стекао своје основно, морално и соци-

јално схватање: да је јака породица основ целог друштвеног живота, и да породично осећање треба да влада над свима другим осећањима, да лично *ја* има да се претопи у ту колективну моралну целину. И његов биограф Љубомир Јовановић сасвим је добро уочио и убедљиво доказао да оно што чини главну, управљујућу идеју без мало свих Лазаревићевих приповедака, то је тај готово безусловни и слепи култ породице.

Прва његова приповетка *Швабица*, коју је писао врло рано, као ђак у Берлину, већ моћно изражава ту мисао. Та је приповетка не само без оне позније углађености Лазаревићевих производа, него је штампана и неприправљена за јавност. Али та ужурбаност и сва недотераност даје један утисак више непосредности и искрености, показујући у исти мах способност писца да представља живот и узнемирену и несигурну душу модерног човека. Цела приповетка је борба између два начела: начела тиранске патриархалности и слободног индивидуалног стремљења. Млади лекар заволео је добру, милу, одану »Швабицу« Ану, газдаричину кћер, створење достојно да се воли и да се за њу жртвује. Та љубав није дошла одједном као »удар грома«, но тихо, поступно, са напредујућом спорашћу свих великих и правих страсти. Једнога дана он се осетио освојен, и како није био

простачки заводник сиротих и сентименталних девојака, он се са ужасом запитао: шта сада? И унутарња борба ту почиње. Хоће ли је узети или не? Било је очекивати да ће тај ослобођени дух, будући лекар, модеран човек, ићи за својом главом и за својим срцем. Али не! Духовна покорност, традиција је јача, и он ће погнути главу пред апстракцијом породице.

Његови разлози? Јадни, кукавни! »Шта би рекли моји, пише он побратиму, шта пријатељи, шта напослетку и поглавито ти сам. Прво није Српкиња, можда ни лепа, сирота, па родбина.« И исти разлози се понављају: »Ја сам Србин, ја имам стару матер, зар које ко [»које ко!« Девојка коју воли и која га воли љубављу каква се не сретa двапутa у животу!] зар које ко да ми смета!« Он се отима, не да се »нечастивом«, исмејава себе и своју »љубоф паклену«, како вели у иронији сумњивог укуса. Дубоко у ноћ, при запаљеној лампи, у мистичном часу осаме када се душе као цветови отварају, он се, као Свети Антоније, бори против искушења, увек бедном софистиком и лажним идејама о дужности. Ту апсурдну, вређајућу мисао, развија он у једној шетњи са Аном, у пустој алеји мрачнога парка, док се у тишини чуло само шкрипање снега под ногама и манито лупање двају младих срдаца:

»Нисмо ништа говорили. Ја сам мислио на

њу и испредао којекакве снове. Замислим себе, моје Ваљево, и њу у њему, и свет који прича то нама, када прођемо улицом: „гледај га завршителя му памет Швабица“, и моја мати, црвених очију, која своје сопствене снахе не разуме, и деца мојих сестара и браће, која се либе доћи мени од како сам довео њу у кућу.“ И после свију тих породичних обзира, уских, буржоаских и себичних, долази најзад један једини обзир који може да личи на разлог: „њено вечно осећање усамљености, јер је нико не разуме, и она никог не разуме.“

И најзад породица, целина, била је јача од јединке, и он је оставио Ану, да се унесрећи за цео живот. Он је бацио под ноге своје срце и сломио друго једно, он је скрхао цео свој живот, али је светиња породица победила, он је остао себично слободан: али „слободан као птица којој је запаљено гнездо и подављени птичићи. Ланци су ми скинути али руке су ми узете.“ Како смо далеко од Лазаревића београдскога великошколца и преводиоца Чернишевскога, који се дивисо бунтовним, самосвојним и охолом „новим људима“ рускога писца! Он је постао плашљив, зависан дух, роб речи и апстракција, велико дете, које је остало у страху од брижне и тиранске матере. И то у коликој невероватној мери!

Потребно је навести један биографски цо-

датак, па разумети тај његов претерани, готово фетишки култ породице, који се у последњој анализи сводио на једну невероватну зависност од матере. Лазаревићев биограф Љубомир Јовановић прича ово о том дугом и великом утицају:

»Мати Лазина, Јелка, прикупи око себе своје „пилиће“ — Лазу и две му сестре (трећа, најстарија сестра била је удата), да их охрани и изведе на пут. Она је била слаба здравља, а још се на њу по смрти Кузмановој оборила велика невоља што јој неправедном парницом умало не отеше кућу коју је покојни Кузман озидао; али она је опет снажно понела домаћински терет. За то и за свој успех у томе главну снагу је црпила, главно средство налазила у неисцрпној материнској љубави својој. Тако не само што је успела и сачувала деци очевину, те не дала да осете немаштину, него је још и душу Лазе немирнога, како само може бити немиран дечко крајње осетљиве нарави, умела одбранити од уличне распуштености. Она га је управ тако *придобила за кућу, да је пренео на породицу сву своју осетљивост и постао нераздвајни део њен, шако да се доцније својом личношћу губио у њеној целини.*«¹

Као ђак у Берлину, он се није могао отр-

¹ *Приповетке Л. К. Лазаревића. Издање Српске Књижевне Задруге. Свеска I, стр. I—II.*

гнути од тог великог утицаја. Он је матери писао не писма него читаве извештаје о томе шта је радио, с ким је био, обавештавајући је о ономе што она није могла разумевати и што јој одиста није морао казивати.¹ Своју докторску дисертацију, један врло стручан хемијско-медицински рад, посветио је својој матери.

Та мати је морала бити једна од оних јаких и императивних жена, какве се изузетно, али у снажном облику, јављају у нашем народу, једна од оваквих какве су биле оне које су своја имена давале потомству и породицама, разним Јелићима, Марићима, Станићима и Павићима. Онаква каква је у приповеткама Лазаревићевим, она изгледа и сувише заповедничка, тиранска, и, треба рећи отворено, она је, у основу своје, антипатична. Та мајка у *Швабици* и *Ветру* стално подсећа на ону песму Лазаревићева земљака, несрећног песника Владимира Јовановића, који је опевао своју злу судбу у песми *Материна жртва*.

Ох, животе, несретни и худи,
Где су моје замисли и жуди?
Где су, где су моји снови мили?
У неврат су одавно одлетили!
Век проведох у сети и јаду —
Мануо сам осмехе и наду;

¹ Данило А. Живаљевић: *Сећање на Л. К. Лазаревића*. Коло, 1901, књ. I, стр. 141.

Остао сам тужан, невесео,
Многој сласти морах збогом рећи,
Многих жеља морах се одрећи,
Не могах се никад сретним звати —
Требало је матер послушати.¹

Ветшар је прича како је једна мајка угушила и згазила живот свога сина. Јанко се вратио са стране, неожењен, добио је добро место, и мирно, као пуж у љусци, живи са матером. Он је остао велико и послушно дете, без воље, без свога *ја*, увек потчињен матери, која се увек труди и успева „да одржи свој ауторитет.“ Он је примио не само њену тиранију, но је усвојио све њене уске и старинске идеје: „Ја сам сасвим ценио назоре своје матере: *све са светом* и кад је чему време.“ И мало даље он узвикује: „Боже мој, како су биле велике наше матере! Оне су имале *праосноване, чврсте, просите принципе, који су исписани у сваком буквару*; а држали их високо, с поуздањем и с мало кокетним поносом као витез свога доброга сокола. Није било никаквога питања ни задатка живота, ма како он био тежак, а да га оне одмах лако и просто не реше. Над апсолутним тешкоћама уздисали су се високим и истинским религиозним осећањем.“ У свима његовим приповеткама односиће победу ти строги догма-

¹ *Црпнице из самачког живота*. Београд, 1890, стр. 78—79.

тички погледи, та конзервативна сила породице и њених традиција. Са врло малим изузетком, свуда он истиче тај култ породице и апстрактно осећање дужности, које он не претреса, но прима и брани са неким готово религиозним осећањем. У *Први пут с оцем на јушрење*, карташ, који је био залутао са пута породичне врлине, најзад, после једне драматичне сцене, враћа се на напуштено огњиште. *Школска Икона* јесте идил па триархалног живота на селу: „Поп је био све и сва... Цијело је село било попов спахилук. Заповиједао је кмету, а кмет селу.“ И прве стране те приче јесу песничка прослављења тог очинског и теократског деспотизма, а њену језгру чине потмуле борбе између тог идеалног света традиција и ауторитета, који лепо и часно представља тај пастир и владар душа, и новог света, узнемиреног, незадовољног и рушилачког, који оличава мутна и магловита фигура новог учитеља. И писац није нежан према том свету, који се не држи мудрости: „плети котао како ти и отац“, и који се усуђује да мисли својим мозгом и да живи својим животом.

Лазаревић, некадањи негатор и „нови човек“ у младости, у учитељу је хтео да изобличи тај нови, разорни дух, који обара старе светиње, баца под ноге традиције у којима су нараштаји вековима налазили спокојства и пра-

вац живота. Али тај сеоски Луцифер је до крајности нејасан, необјашњив, апстрактан, готово схематичан, као какав зао дух у средњевековним моралитетима. Ко је он, и одакле долази? Шта мисли? Чак му се и име не помиње! И који су ти његови злочини и греси, због којих он навлачи гнев и мржњу иначе питомог Лазаревића? Прво, он није ћеретало и није дружеван, неће да седи и пије ракију с кметом и сеоским нотабилитетима. Друго, саветује ковача да не стоји на промаји. Треће, прекорева Павла Ђерића што животињски бије марву. Четврто, наговорио је Јеротија Ковачевића да стару дрвену ралицу замени американским гвозденим плугом. Одиста, то се не да назвати злочином, и због таквих се ствари не жигосе један човек! Он неће да иде у цркву и да пева у њој, али у данашњем неверничком свету толико их је који исто тако мисле и чине, да би се тешко нашло спалишта за све јеретике његове врсте! Тај учитељ је млад, доктринар, идеолог, опор, прек, у сваком случају неокретан и неумешан. Он „силази“ и ради у народу са исто онолико метода и успеха колико и Нежданов у *Новини*. Он је пометен и несрећан, зато што је и сувише рано дошао, за то што је, као маркиз Поза, „суграђанин оних који ће доћи.“ Он није одвратан као што га је писац хтео преставити и као што су га схватили и жигосали сви наши мизонеисти

и старовоље. За њега се дословце може рећи оно што је Тургенев у једном писму писао о свом Базарову из *Оцева и деце*: »Мени се причињава личност мрачна, дивља, велика, до половине израсла из земље, али ипак осуђена да пропадне зато што тек стоји у предворју будућности.«

И у приповетци *На бунару*, исти дух, исти усклик: у *јајо, голубе!* Опет глорификација задруге, њеног реда и морала. И ту Анокин осорљив и себичан индивидуализам, који је претио да разори задругу, њен *незадругарски дух*, како би данас рекли кооператори, сломљен је великим моралним ауторитетом старога ђеда, који је у једној намештој и позоришној сцени умео да грешницу врати у праву веру. У *Вершери*, писац угушујући глас својега срца, газећи преко својих унутрашњих и тајних симпатија, не да да се двоје љубавника, Јанко и Марија, баце једно другом у наручја, да освоје своју срећу у пркос бранама црквенога и грађанскога морала. Писац је ту да једним невештим и ни мало виспиреним планом апотекара Катанића сачува »светињу брака« и да очува неоскрвњено огњиште.

У *Ветру*, Јанко је један једини пут добио жељу да дигне главу испод материнског јарма, да се отргне из баровитог и бесловесног живота који је водио, да да маха нагомиланим сенти-

менталним силама и да за тренутак проживи својим животом. Али ту је мајка, оличење, символ породице која дави, дужности која мрзне и кочи. У тренутку када је хтео да затражи руку лепе и тужне кћери слепога Ђорђа, диже се мајка, као Арханђео са пламеним мачем, бранећи улаз у царство среће. „Као Црвено Море пред Мојсијем тако се и њена лепа и суха ручица испречи преда мном!“

Код другог писца, који не би било потребно толико се заустављати на моралним идејама. Код Лазаревића, који је имао педагошких претензија и који је нарочито истицао свој морални догматизам и уска схватања, ваљало је рећи колико се таквим идејама стављао ван општега ослободилачког духа својега доба и колико је далек и туђ данашњем нараштају. Ретки су наши писци који су били толики традиционалисти и догматичари као што је био овај природњак, лекар, васпитан у идејама слободе и Запада. Код неког „Србенде“ из шездесетих година, који је слепо веровао да је Запад одиста „труо“, и да одиста постоји нека „српска култура“, који се није макао од Земуна и држао да су народне песме последња реч поезије и етике, код некога од тих заосталих људи каквих је код нас некада било и какви се још ни данас нису изгубили, на те би се идеје сажаљиво слегло раменима и пошло даље. Али

код Лазаревића, који је почео преводима из Чернишевскога, који се са страшћу бавио природним наукама, који је годинама провео на ведром и паметном Западу, и који, што је врло важно, није био незналица и ограничен човек, код њега тако уске, сиротне и немодерне идеје зачуђавају, и каткада, — то треба отворено рећи, — и запрепашћују.

Нас бунџи тај његов морални догматизам, тај уски, насртљиви и нестрпљиви традиционализам и духовна пасивност. Ми немамо тих старинских предрасуда и предубеђења, ми не примамо тај безусловни и крути морал. Један морал не постоји за све моралне случаје, и ми смо потпуно са хуманом и благородном Енгелескињом Џорџом Елиотом, која у своме високом роману *Воденица на Флоси* вели: „Све моралне пресуде остају лажне и празне, ако се не обзиру на особите личне прилике у сваком поједином случају.“

Данас се не признају апсурдне и ропске доктрине хришћанског одрицања од свега што чини радост и лепоту у животу, угушивање свега што је лепо и велико у човеку. Друштво постоји ради човека, да се он у њему што потпуније развија, а не живи човек ради апстрактнога друштва. Морал треба да проширује живот, да га чини интензивнијим и експанзивнијим, а не да га сужава, сиремаши и руши.

Напредак нам се данас јавља у што потпунијем ослобођењу личности, на супротмртвим законима и фарисејским конвенцијама истиче се право свакога на што пунији и слободнији живот, и ми изнад свега ценимо слободу духа и самоуправу савести.

Из тога разлога нама је тако блиска *Кошћана* Борисава Станковића. Да је Лазаревић имао да опише трагичнога Митка, он би од њега или начинио хероја дужности или би пустио на њ све стреле једнога неумољивог моралиста. Станковић је од Митка начинио жртву сурове патриархалне стеге и тираније; Лазаревић, да је око 1880 радио исти предмет, величао би оне „праосновне, чврсте, просте принципе“, који су друштву не темељ но гвоздени обруч што свакога стеже и убија; он би у оној несносној и понижавајућој патриархалној тиранији величао духовну извесност и моралну заклонитост јединке, која је постала сен и изгубила се. Станковић, око 1900 године, са оним својим снажним лирским темпераментом, устао је против тог тврдог, душеубилачког моралног апсолутизма, тог тешког и страшног робовања моралним догмама, и нашао плахе и болне и поетичне речи протеста за слободан, за срећан живот јединке која хоће да живи и цвета. И зато нам је Станковић тако близак, његово дело толико нам каже, и зато нас Лазаревић нешто подсећа на наше

старе писце који су писали повјести за богобо-
јажљиву *јуношћ*, зато нам је и тако далек и
свакога дана нам све даљи бива.

IV.

Француски натуралисти, песимисти по својој
погледу на свет, поставили су себи аксиому:
grattez l' homme et vous trouverez la bête.
Лазаревић, оптимист какав се ретко сусреће у
данашњој реалистичкој и аналитичкој књижев-
ности, као да је пошао са обратнога гледишта:
гребите човека и ви ћете наћи анђела.

Са малим изузетком све његове приче имају
тај општи оптимистички карактер. Човек је
добар, од природе, рођен добар, он може скре-
нути са пута те своје урођене доброте и до-
бродетељи, али на дну срца свакога, па и нај-
горег грешника, тиња свети пламен добра. Треба
нежне и веште руке, добрих и благих речи, па
да се зло из корена ишчупа, да се грешник
препороди и да се анђео јави у човеку у свом
свом сјају и љиљанској белини. Лазаревићеве
приче нам у главном показују нагле и спасо-
носне конверсије заблуделих грешника, које
људи од добра, лепом предиком или вешто уде-
шеном сценом, враћају на пут врлине.

У *Први пут с оцем на јушрење*: Митар,
пошто је упропастио готово све што је имао,
хоће да се убије. Већ је подигао пиштољ, али

ево где долази анђео хранитељ његов и његове деце, добри дух, заштитник његова дома. Једна сцена од позоришнога ефекта, један дијалог који зауставља и спасава грешника, и она га излечена и препорођена води да види децу: »Управо њих двоје ступају преко прага а на цркви грунеше звона на јутрење. Громко се разлежу кроза тиху ноћ, и потреса се душа хришћанска. И као талас сухо грање, тако њихов звук односи бољу и печал, кида узе таштине, а скрушена душа разговара се с небом... Сине! устави да идемо у цркву!...« После такве спеле одишта није остајало ништа друго до мирис тамњана и хвалбена песма: Слава Богу на висини!

У *Школској Икони*, попова кћи Мара одбегла је са »човеком некрштеним«, оним злосрећним учитељем што неће да пева за певницом. Али она иде само до ивице пропасти. У последњем часу враћа се дома, у класичном оделу и стању свих покајница у романима: »блиједа као смрт, убијена кишом и временом, сва мокра, а расплетене јој косе пале низ плећа.« И она пада на колена пред оцем-светитељем, и добија опроштај.

У *добри час хајдуци*: Живко не да своју сестру за Тиму, којега не може да трпи, јер је »Швабо«. А најбољи докази да је он одишта »Швабо« ови су: Тима слави светог Мрату, не уме да кајаше укрести као ми, него

иде као богаљ, најзад, он не жање жито српом него косом. Али у тај час, у *добри час*, долазе хајдуци, и Тима који је исто тако случајно био око Живкове куће, хвата хајдуке и показује српско срце и српску песницу. Он за похватане хајдуке добија уцену од власти и Станију од Живка. Свршетак на вашару под шатром. Живко хвали свога зета: „Овај ће ђидо за голу сабљу ухватити!... Јакако!... Није се родио онај, који ће се с њим у коштац ухватити. Нема ту... него... прави Србенда! Јакако...!“ — У приповетци *На бунару* стари ђедо ће вешто и лепо сломити упорност и бес, „пасјалук“ Аноке, која је хтела кућу да раскопа. Од једном, за један час, од фурије постаје јагње. Она плаче, он плаче, цела задруга плаче од среће и милоште. Писац, само што му сузе не ударе на очи: „Људи! истина је, да се и небо неких пута чисто осмејкује и радује. Двоножац га гледа; шири руке, те му звезда пече под леву сису, и душа се као невидљиви тамњан пење и ве-зује за небесно кубе. — Јес' бога ми!“

У *Вершери* је Јанко на прагу греха, и то каквог душегубног греха: „не прељубу сотвори!“ Марија је ноћу, као утвара у сну, у белој халбини дошла у собу његову, нагла се над њим и једва чујно и болно прошаптала му: „Што си тужан? А он без даха: „Волим те“. Али даље не, и не дао Бог! Младен, муж, и апо-

текар Катанић, виспреним исмевањем Гетеова *Вертера* убијају у клици ту грозну љубав Јанко при чаши вина даје се лако убедити да је Вертер, његов песнички идеал и друг по љубавним страдањима, „обично јуне“, да је његова љубав болесна фантазија и злочином скрнављење једнога поштенога брака, и он одлази у свет са „слатким осећањем часнога живота“. На крају идила: жена се опет приљубила мужу, он је љуби и показује јој Марс, „који бљешташе свом својом првеном светлошћу и трепташе чисто намигујући на ово доле што се зове бура у срцу“. И звезда „као двоструком снагом да зацветле тако силно, па опет тако помирљиво и тихо“. — Како се пуст, диваљ и напуштен деран даје преломити и постати миран, радан и богобојажљив грађанин, који плаћа Богу божје а цару царево? Тај је педагошки проблем занимао писца, и она га разрађује у недовршеној слици *Вучко* и у академској причи *Он зна све*. Вучко је излечен, и све се свршава сузама од радости и облигатном свадбом, љубљењима, грљењима, изливима среће и доброте, док цигански бубањ грми да уши заглуну.

И као што чине сви морализаторски писци, Лазаревић се не задовољава да добро триумфује и да се врлина награђује. Порок мора да буде кажњен, а грешници да осете казну још на овом свету. Лепу и хармоничну причу

Први пут с оцем на јуџрење он завршује са једним потпуно нескладним конвенционалним уступком рђавом укусу лицемерних „лепих душа“ и обичне публике. Ваља казнити једнога од главних коцкара, Перу Зеленбаћа, који је, више но ико, Митра, оца породице, гурао у пропаст: „Кад сам лане ишао у Београд по јеспан, видео сам у Топчидеру Перу Зеленбаћа у робијашким хаљинама. — Туца камен!“ То су последње речи приповетке! Исто тако и у *Школској Икони*. Није довољно што се Мара покајала. Њен заводник, као што то мора бити у једној морално-побожној причи, има да плати. Учитељ се у Београду оженио са „неком што прави шешире“. И он се ставља са том женом, јер га она тужи да је бије и злоставља. „Неће он, сељаче, никад среће имати“.

Велика је била потреба код Лазаревића да све удешава и намешта и да тражи мелодраматичне свршетке, оно у *добри час!* Има његових лепих реалистичких приповедака, које ради његових моралних догма, из потребе за пре-диковањем, свршују као роман подлистак, или као старинске мелодраме. У том погледу ништа није карактеристичније но његова само започета приповетка *Секција*. Предмет је занимљив и необично погодан за једну добру реалистичку приповетку. Сељак Станоје убио је Видака. Власт

наређује секцију, која се и врши. Али једна законска формалност секције није испуњена: протокол није потписао указни чиновник него практикант. И суд наређује нову секцију. Када је писар Илија дошао у село да ископа мртваца, син се успротиви, и у гневу убије писара. Цео тај сукоб између старих народних веровања и бирократских формалности је од ретког интереса. Али Лазаревића то није било доста. Њему је изгледало да је то све мало, неважно, незанимљиво, недрамско. Ево шта је он нашао да треба додати, како треба развити и завршити приповетку:

„Удовица се Илијина са шесторо деце гдно злопати, после несреће која их је снашла. Често остану без најпотребнијих намирница.

На Бадње вече седе они невесели, без игде ичега у кући за празник, кад најстарији синчић чује неко пушкање на вратима. Зачуде се, отворе — и нађу на прагу уређену печеницу и друго чим ће дочекати Божић. На свему томе беше хартица с речима! „Молите се за мене“. То је био поклон Живанов, који, пошто је ваљда издржао казну, тражи од њих, морен грижом савести, да се моле за његову душу. Они доиста не штеде благослова непознатом добротвору, замишљајући да је то неки друг покојног Илије. За Живана не чују они никад ништа.

Он их међу тим није ни даље забо-

рављао, те се с његовом помоћу деца подигну и одрасту. Али како не знају чија рука то ради, у њиховим душама не слаби старо осећање према очеву крвнику, те ће једна прилика донети: и Илијин син убија Живана, очева убицу а добротвора свога и своје породице...¹

И тако једна добро започето реалистичка прича, преко сентименталне божићне приче за добру децу, прелази у мелодраму и криминалан роман у подлиску вечерњих листова.

Лазаревић је и по својој идеалистичкој природи и по вољном оптимизму био припремљен да пише ружичасте идеализације. Он је са љубављу идеализовао српско село и варош, онакве какви су били у доба његова детињства, у току шездесетих година прошлога века. *На бунару*, *Школска Икона* дају идеалну слику старог, још патриархалног села и задруге. И ако је био варошко дете, Лазаревић је, као што је и данас готово редовно код варошана у Србији, имао блиских рођака на селу, у живописном Подерју, где је често ишао и проводио читаве недеље. У одломку *На селу* прича како се као дете отимао од вароши, ишао с радошћу на село, и ту је, како сам вели, „проводило можда најсрећније своје дане“. То село из лепих детињских успомена, село празнично и умивено, спокојно, срећно, он је запамтио и волео да прича његову

¹ Приповетке, књ. II, стр. 191—192.

идиличност. У приповетци *Он зна све* он је дао идилу српске варошке буржоазије, радне, чврсте, штедљиве и моралне. „Ах, вели Илинка, не знаш ти још ове наше људе! То ти не стаје ни дан ни ноћ! Они не спавају, и не седају, већ посрћу с носа на уста и с уста на нос; с ногу једу... И опет свуда стигну и знају кад је чему време и прилика“. У томе своме оптимизму и потреби за идеализације људи и читавих средина и тренутака, он је остао оно велико дете, које је са страхопоштовањем волело своју матер и увек се дало водити њоме. Он је волео лепе приче и лепе душе, бојао се да истини и злу гледа у очи, и од грубости и ругоба живота заклањао се идеалима, традицијама и самообманама. Лазаревић је најбоља потврда за књижевну идеју да писац не види стварност онакву каква је она, но онакву какав је он, и да је уметност „стварност виђена кроз призму једног темперамента“. Он је окретао очи да не види рђаве људе, и ако их је каткада цртао то је с тога да јаче истакне лепоту и снагу онога што је добро и лепо у свету. Он није хтео да види оно наше село начето, разривено, сељаке посрнуле под теретом великих намета, у борби са суровим властима, са зеленашима, са злим годинама. За њега нису постојали паланачки кајишари, пијавице који немилостиво сишу сељака и разоравају народни живот. Не-

гово село није село *Своске Механе* Радоја Домановића, а његова варош пије варош *Подвале* Милована Ђ. Глишића. Он је писао у једном сталном ружичастом расположењу, љуљушкан у својим илузијама песничким, као у неком лепом полу-сну, док је поред њега протичала мутна и плаха река стварнога живота.

И зато његове приповетке не иду у прави, искрени реализам. Добрим делом то је као писано за младе девојке и за школске читанке. *Он зна све* могла би као своју агитациону књигу издати Трговачка Омладина, *Школску Икону* — Свештеничко Удружење, *На бунару* — Савез Земљорадничких Задруга, а *У добри час хајдуци* — Друштво Светога Саве или Коло Српских Сестара. Све је то јако добронамерно и поучно, али је морална тенденција знатно оштетила стварност и истину. То је живописно казано, лепо удешено, пријатно за читање, али то није оно што се данас тражи од једног модерног реалистичког приповедача.

V.

Лазаревићеве моралне идеје нам изгледају архаичне; његов оптимизам нам изгледа наиван. Али у накнаду за све то, он је, ако не велики уметник, а оно свакако велики вештак, и његов значај за српску приповетку исти је онај који је за српску поезију значај Војислава Ј. Илића.

Обојица су почели писати од прилике у исто доба, око 1880 године, обојица уносе у српску књижевност више уметности, обојица на својим пољима знатно усавршују дотле занемарену форму, и обоје, у приповетци и поезији, означају један велики и неоспоран напредак.

Лазаревић се, у приказивању личности, у главном, држао стварности. Три његове овеће приповетке, *Швабица*, *Верштер* и *Веттар* јесу моралне аутобиографије. Ту је писац који прича своје сентименталне доживљаје, и те приче имају карактер моралних аутопсија. (Та реч није неумесна, када је реч о једном лекару и писцу, који се у својој професији навикао на анализу). Он је, као што то обично раде реалисти, отвореним очима посматрао и бележио живот и људе које је сусретао. У његовим посмртним белешкама нађен је велики број тих *људских докумената*, ухваћених типова, сцена, покрета, фраза и речи, који су, комбиновани, требали да уђу у приповетке. Лазаревић је у своје дело унео живе личности. Њему се дешавало да једну исту личност унесе у две приповетке: тако, на пример, Маринка магазацију, који се јавља у *Све ће што народ позлаћити* и у *Он зна све*. Каткада једна иста појединост, коју је писац доживео, понавља се у две разне приповетке. Тако у *Швабици* Маричић описује један сан: „У исти пар точак од кола хтеде да ми пре-

гази стопалу, ја тргнем ногу и лупим главом о кревет«. (I. 35). У приповетци *У добри час хајдуци*, опет иста појединост: »У тај пар точак од кола управо на мени преко стопала! Ја се тргнем, лупим главом о кревет, и сан ми се по ново разби«. (I, 152).

И зато што су махом снимљене из живота, што су из живота пренете у књигу, његове личности имају ретку рељефност. Крупним, општим, али маркантним и јаким потезима он оцрта личност која добија израз, боју, пружа пуну илузију живота. Како је оцртан шабачки трговац у *Први пут с оцем на јушрење!* »Дође њима још некакав Перо Зеленбаћ, некакав свињарски трговац, који, веле, »ради с Пештом«. Бркове ушибио, косу остраг поделио, а зулуфе пустио чак до јагодица. Дебео у лицу, шишкав у телу: искривио некакав шеширић, а преко прелука златан ланац; исти онакав какав је пре бабо имао. На руци му некакав прстен. Гега се кад иде, све се смеши оним малим, као јед зеленим очима, да те некакав страх ухвати као од совуљаге«. Такав је Благоје казанџија у *Све ће то народ позлатити*, такав Живко и *У добри час хајдуци*. То је оно што је Алфонс Доде називао *la littérature debout*: не књижевне фикције и прилике без живота, но животом задахнуте, на ноге дигнуте личности.

Поред те ретке способности да ствара из-

разите личности, Лазаревић је у великој мери имао драмски таленат. Каткада та његова сценична вештина и сувише се даје видети, али врло често он прича тако живо, организује, склапа причу, развија догађаје, прави заплете и расплете тако уметно, тако драмски, да се мора зажалити што те своје изузетне способности није огледао у драми. Тако, на пример, она сцена у *Вертеру*, када су се Јанко и поручник Васиљевић сукобили, и када их је бригадир Вељко разводио.

Диалог је код Лазаревића увек лак, природан, гладак, течан. Деси се каткада да сељак, који прича догађаје *Школске Иконе*, говори о „нимбу“ и помиње „сентименталност“, али то је само случајност. Иначе је Лазаревић у том погледу беспрекоран. Његови разговори сељака тако су тачни, реалистички и прави сељачки, да их је могао слободно потписивати Јанко Веселиновић.

По свој прилици од руских реалистичких писаца, које је са љубављу и коришћу читао, остало му је тачно схватање да се описи најбоље раде мозаички, да најјачи утисак чине добро уочене, одабране и поређане ситне појединости. Има код њега описа тако реалистичких, тако опширних, и са толико појединости да опомињу на извесне стране Балзака. Такве су му две стране описа, у *Баби-Вујки*, куће и

собе старице, са инвентаром свега што се налазило, и са брижљивим назначењем у каквом се стању све налазило. Само један део тога описа: „На том орману беше неколико шољица за каву, половина с одваљеним дршкама, друга половина испрепуцана. Даље један старински послужавник, са сасвим истртом сликом која као да представља девојку с дигнутом чашом у вис. Пред тим служавником, који је уз зид наслоњен, стајаше суд за слатко, од црвеног стаклета, и две чаше, једна крњава, друга читава са натписом: „на здравље“! У шољицама позабадана вајкадашња ускршња јаја, у једној парченце нафоре, а у једној две игле с скалемом свилених конаца. Покрај тога стоји поређано: једна крушка од сапуна, две праве дуње, труле на оној страни до даске, једно стакло од медицине, један свећњак од медицине, један свећњак са жутим мумаказама, две празне и једна пуна кутија палидрваца и један чибук“. И тако још читаве две стране!

Најзад, Лазаревић је био стилист. Он је имао књижевног образовања, читао је, лагано и савесно писао, имао више списатељских скрупула но остали српски писци његова времена, и зато су његове ствари знатно писменије, књижевније, углађеније но што су остали радови српске прозе онога времена. Каткада, у тој тежњи за живописним, фигуративним стилем, он ће

чинити нескладне фигуре и друге чудноватости стила. У *Вешту*, приповетци коју је иначе дуго и пажљиво радио, на коју је много полагао и држао је својом најбољом стварју, има на једној страни оваквих чудних ствари: „Моје рањено *срце* поче *клецајћи* и најзад покушавати да се *пошћаша на језик*“... Мало даље: „Згазим своје срце као *chapeau-claque*“... Затим: „Тада се из његовог као стакла мртвог *ока* откачи *ајом* леденог очајања, и као *лавина* падаше све *силније* и *огромније* на ниже“... (II, 103). Мало даље, има овако чудно поређење: „Лакше, лакше младићу! Ти си видео доста очију из којих су *севале* мало оштрије *сиреле*, али твоја *пари-ски ушћиркана* кошуља чувала је твоје нежно срце“. (II, 106).

Таквих омашака стила дало би се још доста извести код овог пажљивог и савесног стилиста, и то не у одломцима који нису били готови за штампу, но у савршеним делима, на којима је дуго и брижљиво радио.

VI.

Мали је број српских писаца који су дочекали са толико одушевљења и који су за живота тако величани и узношени. Када се он јавио, 1879, два српска приповедача, Ђура Јакшић и Стјепан Митров Љубиша били су мртви, Јаков Игњатовић се био одао сасвим на поли-

тику, и то на рђаву и непопуларну политику. Лазаревић је одиста донео нешто ново, нарочито нешто што је више чинило утисак модерне уметности но ранији књижевни производи српски исте врсте, и он је од првог корака поздрављен са „осана“ и дигнут готово као ни један жив српски писац пре њега.

После првих његових приповедака, *Отаџбина*, чија је реч тада била одлучујућа у српској књижевности, назвала га је „српским Тургењевом“. Када се 1886 појавила његова збирка *Шест приповедака*, приповедач Павле Марковић-Адамов поздравио га је у *Спиржилову* овим дитирамбима:

„Радуйте се сви који сте икада замочили перо да напишете какву приповетку, роман или слику и прилику из српскога живота.

Капе доле ви, који у гњилом нераду, замерате како нам је књижевност трајава! Поклоните се сви који у страначком трвењу презриво гледате многога, који није написао ни једног уводног чланка у листовима! Пазите сви, који с пером у руци блудите у мраку, па тражите узора, или можда мислите да сте сами себи то,

Ево вам га!“

Јован Храниловић проглашавао је Лазаревића „краљем међу српско-хрватским песницима приповедачима.“ Други један хрватски писац тврдио је да је *На бунару* „лепша, природнија

и ђмиљатија приповетка, но што је *Укроћена Горойад* драма“. Др. Милан Савић налазио је да светска књижевност има свега три писца, који су у „мањим приповеткама специфички психолошке врсте постигли врхунац,“ а то су Тургенев, Брет Харт и Лаза К. Лазаревић. Владан Ђорђевић величао је мртвог Лазаревића: „његова душа, оличена у његовим делима, живјеће докле траје људске писмености и одушевљавање за све што је лепо и узвишено све потоње генерације свију народа.“ Једно опште место српске књижевне критике било је, и данас јесте, да је Лазаревић „ненадмашни великан у српској приповетци“, како вели његов биограф Љубомир Јовановић. Кад год се хтелo да се српска књижевност добро представи на страни, увек се одабирао и преводио Лазаревић, и отуда је он толико превођен на немачки, француски, талијански, руски, чешки, пољски, словеначки, бугарски, итд.

Али и овде је један од честих случаја у историји српске књижевности: да глас који писац ужива не одговара његовом стварном таленту и правој вредности. Лаза Лазаревић не причињава се више оно што је изгледао у добу од 1880 до 1890 године. Данас више није могућ онај велики ентузијазам за њега, и данас мора да се чини више но једна ограда. Оне некадашње похвале изгледају неумерене и пре-

теране. Ако је ико, опењујући Лазаревића, казао истину, то је Љубомир Недић, чији је суд иначе тако често нетачан. У почетку започете, тек опртане, своје студије о Лазаревићу, он овако одсечно и тачно вели: „Чиме се Лаза К. Лазаревић одликује од других приповедача српских, није толико својим даром колико својом вештином.“¹

И доиста, Лазаревић данас изгледа оно што Французи називају *faiseur* и *metteur en scène*. Он је врло вешт, књижевно образован и спремљен писац, способан да складно, драмски представи људе и исприча догађаје. Он има особито лаку руку, у њега је живо осећање лепоте и склада и ретка способност да да сразмере. Он пише књижевније, чистије, уметничкије но остали његови савременици, и за напредак у форми у нашој прози он је оно што је Војислав Илић у поезији. Он је писац најскладнијих и најлепших српских прича, без којих неће бити ни једна антологија српске књижевности: *Први пут с оцем на јушрење, У добри час хајдуци и Све ће то народ позлатити*. Он је био један од оних који су много дигли и силно унапредили српску приповетку, која је данас постала најразвијенији и најбољи род српске књижевности. Али његов таленат није тако снажан и тако обилан као што се то мислило и писало. Он је сам осећао

¹ „Српски Књижевни Гласник“, 1904, књ. XIII, стр. 36.

колико има претераности у похвалама, којима су га обасипали, он се под тим цвећем и у том мирису гушио, увиђао да не може дати оно што се од њега очекује, и престао је писати, или писао мало, мање но у почетку свога рада. Он се служио реалистичном методом, успео да врло лепо и врло живописно прикаже неколико типова и средина, али он није био прави реалиста. Он је зато био и сувише субјективан, и са пуно разлога писао је хрватски критичар Др. Миливоје Шрепел да су *Шести приповедака* шест прича „пишчеве душе“.

Лазаревићева мека, нежна душа, његов урођени оптимизам, његове уске идеје и традиционализам, нашли су пуно израза у његовом делу, и он је писао или сентименталне аутобиографије, или идиле сеоске задруге и варошке буржоазије. Својим застарелим идејама, својом болешљивом сентименталношћу, својим склоностима за мелодраму и бинске ефекте, он је добрим делом везан за старију, идеалистичку, омладинску школу, и више но једанпут он подсећа на Милорада П. Шапчанина, који је имао знатнога утицаја на њ и коме је посветио својих *Шести приповедака*.¹ И када се већ хоће поређење, Лазаревић не

¹ И код Лазе К. Лазаревић опажа се добротворни уплив најближе му околине. Он је одрастао у кући зета свога, песника српског Милорада П. Шапчанина, те ћећемо тако рђаво судити, ако Шапчанину ули-

подсећа толико на Тургењева, великог, савршеног, неупоредивог Тургењева; његове полу-реалистичке, оптимистичке, моралне повести, подсећају много више на два француска писца његова доба, његова темперамента и његове вредности: на Октава Фејеа и Виктора Шербилјеа.

Шећемо у заслугу, што је нашао и неговао красни дар шира свог. Др. Милан Савић, *Лешојис Машице Српске*, 1886, књ. 147, стр. 137.

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ.

Књижевна студија.

I.

Тешко оболео, повучен у своје родно место, на неколико месеца пред смрт, Јанко Веселиновић је пао на добру мисао да опише прве године својега учитељевања, које су исти мах биле и прве године његовог књижевнога рада. Тако је он, у јесен 1904, написао своја *Писма са села*, где је дао важних и занимљивих података о приликама у којима је почео писати, о узорима којих се при писању држао, о тешкоћама које је имао савладати док је изишао на прави пут.

После четири разреда гимназије свршена у Шапцу, и после године дана пробављене у београдској Учитељској Школи, Веселиновић 1880 године дође у Свилеуву, за привременога учитеља десете класе и са месечном платом од четрдесет и два динара. Врло млад и не знајући ништа од живота, пао је он у једно непознато место, и у посао који му је био сасвим нов. Досада, дуго време били су терет и опасност за његову младу душу и жив дух, и он је морао тражити начина да што лакше подноси самоћу и чамотињу.

Прва мисао морала је бити: књиге. Али њих је било мало, две или три, давно прочитане и често прелиставане. Млади учитељ, сеоско дете, са урођеном љубављу према сељацима, са демократским осећањима које је донео из Београда, где су нова начела била захватила целу омладину и где се сматрало као највећа дужност »одлажење у народ«, морао се врло брзо зближити са добрим и простим људима, где су га удес и »интереси државне службе« бацили, и чији је суграђанин, саветник и пријатељ постао.

Млади *уча*, отворен, дружеван, добар и весело момак, постао је сталат походаца свију села, прела, слава, преслава, свадби и крштења, налазећи поезије и лепоте у томе животу, радознато слушајући лепе песме и легенде народне. Сељаци њега занимају, али и он њих уме да занима. Из Шапца набавља песмарице и књиге, — по свој прилици и по који број *Самоуправе* и *Радника*, — и у зимским ноћима, »дугим као царева година«, крај велике ватре која весело букти у »кући«, чита старцима и младежи, који гутају жељно сваку реч. »Трудио сам се свим силама, пише Веселиновић, да и они осете оно што је лепо у песми и причи; и кад би им се отео узвик одушевљења или омакла суза, ја бих тада осећао тако задовољство као да сам ја изазвао«.

У осталом, то је ласкало мојој таштини. Пошто су они били *мој свети*, ја сам био просто задовољан што сам томе *своје свети* био „учен“ човек и мудра глава. Потпуном вером у моју оученост прилазили су ми они, тражили савета и обавештења; а ја сам се са свом снагом трудио да се обавестим о оном што не знам, па да обавестим онога што обавештења тражи. Тако је било целе зиме. »А кад минуше дуге ноћи то настадоше дани пољских радова; кад се тамо на њивама и пољима заорила песма копаца и жетелаца, тада ја сам сеђах у својој школи и слушах те песме; а оне некако чаробно пленише и моју душу и моју мисао. Ја осеђах како сам сав тамо, међу њима, како намени нема ниједнога рибића који није њихов. И онда ми дође жеља да то што осећам кажем свима: и њима и свакоме«.¹

Али то је било лакше хтети него учинити. И млади учитељ, који за кратко време у школи није могао много научити, и који је у опште мало читао, при првом покушају је осетио да се за књижеван рад тражи више од набујалих осећања и добре воље. Он који је доцније тако лако, брзо и обилно писао, који је за једно вече, тако рећи једним потезом пера, био у стању написати целу једну овећу приповетку, у почетку свога књижевнога рода, када је кушао

¹ Правда, 1904, бр. 43. Писма са села. Шесто писмо.

своје снаге и тражио свој пут, осећао је праве порођајне муке, познао све трудне напоре савесног почетништва. По читаве вечери стављао, је на хартију своја опажања и утиске, додавао мењао, започињао, брисао, цепао и најзад падао у немоћно очајање. „Ја сам хтео да из оних врста бије живот, а оно место њега само речи“.

Он тада увиђа да књижевност није само добра воља и таленат, но добрим делом и занат, који се учи, трудом и угледањем, као и сваки други занат. Он се тада одлучује да чита, да види како су други постизавали оно што њему никако није испадало за руком. И тада набавља неколико година београдске *Виле* и новосадске *Мајице*, два старија омладинска листа, која су била обраћала пажњу на стране, нарочито словенске књижевности, и одликовала се лепим преводима. Њему се нарочито допадају Тургенев, Малоруси: Гогољ, Марко Вовчок и Феђковић и Пољак Тома Јеж. Он је тада осећао оно што ће доцније рећи јадна личност у његовом роману *Лунак наших дана*: „Руси су нам најближи; нарочито они писци што сликају малоруски живот по селима, као што су Гогољ, Вовчек, Феђковић и др.; то се чита и разуме као да се овде код нас дешава“.

Марко Вовчок, Марија А. Маркович, била је тада писац на гласу. Њена *Народнія ойовиданія* Тургенев је превео на руски, а њу назвао „руском

Бичер-Сто“, а Тарес Шевченко, глава малоруске књижевности, прогласио је својом пријемницом и књижевном кћерком. *Даница*, *Майица* и *Вила*, у добу од 1866 до 1869, доносе читав низ њених топлих прича: *Свекрва*, *Одарка*, *Ойкуй*, *Максим Гримич*, *Кириција*, *Парасја* и *Кармељук*. Исто тако, на истом месту, јављају се и приповатке О. Феђковића, *Убојица*, и то у преводу Стојана Новаковића, и *Несрећна љубав*. Малоруски сеоски живот, тако сличан српском, малоруски народни карактер, који се чудесно поклапа са нашим, малоруски писци са осећањима и тоном који је необично одговарао расположењу и природи Јанка Веселиновића, врло јако су на њега утицали. „Гутао сам их“, пише он у својим *Писмима са села*, и први његови радови написани су према тим малоруским узорима.

Сем тога, он почиње читати и српске приповедаче, нарочито Милана Ђ. Милићевића, који се тада славио као писац *Зимњих Вечери*, и Милована Ђ. Глишића, који је више но ико на њега утицао и према којем је до смрти сачувао извесну захвалну нежност. И сеоске приповетке Ђуре Јакшића нису без извеснога утицаја на Веселиновића. Причајући једном приликом о својој младости, он вели; „Ја обожавах писца *Селяка* и *Беле кућице*.“¹

¹ *Писма из српске престонице*. Прво писмо. *Босанска Вила*, 1902, бр. 9, стр. 165.

И поред толиког срођавања са селом, и после упознавања са добрим писцима, њему посао још никако не иде за руком. Предмета за писање, згода сеоскога живота или поетских народних легенди, имао је колико је хтео, али народни језак никако му није ишао. Он је у својим написаним редовима осећао усиљеност, угледања, позајмице од других, а не оног стеченог, природног сељачког језика који је сваки дан слушао, и који никако није могао погодити, као певач са рђавим слухом који не може да погоди потребну ноту.

И тек једне децембарске ноћи, надахнуће му дође. Напољу је вејала међава, ветар је помамно звиждао и витлао се око димњака, и усамљеном учитељу дође на ум прича једне старе жене сеоске: *Како је постојао кајшарлук*. Цело његово унутарње биће задрхта, дух стаде врити, ватра удари у образе. „Био сам као у некој грозници, рука ми је дрхтала, срце бурно лупало, сваки живац чини ми се да је суделовао у послу“.¹ И приповетка била је готова још исте ноћи и прочитана школском замулусу Чича-Луки, када је дошао да подложи пећ. Старац се слатко насмејао и нашао да је то „ђаволски смишљено“, и та прва критика учинила је велико задовољство младом писцу. Чича-Лукинога ми-

¹ *Правда*, 1904, бр. 57. *Писмо са села*. Седмо писмо.

шљења били су и остали свилеувски сељаци, којима је прича такође читана. И то младог учитеља охрабри.

Он стаде редовно писати, препричавати народне легенде, да се што лепше свикне сељачком говору, да што боље изоштри своје почетничко перо: »Али с тим причама нисам смео на јавност. То су народне приче, и по моме тадашњем мишљењу прибележити их није никаква заслуга. Ј сам хтео да причам, да *ја дам* нешто своје и да се с тим пред читаоцима јавим«.

Нови покушаји оригиналних прича ишли су врло тешко. Ко је познавао Јанка Веселиновића из последњих година живота, слабе воље, неспособна за рад и за напор, мора се дивити оној упорној енергији и реткој истрајности, коју је показивао у првом почетку свога књижевнога рада. »По читаве сахате седео сам, прича он тоном којем се мора веровати, писао, цепао, и бацао, па онда устајао једак и незадовољан. Стотину пута мануо сам све, заклињући се да више и не покушавам, па поште ме прође срдитост, опет се машиم пера и радим«. И фијока његовог стола тако се пуни приповеткама, и оним »по народној бајци«, и оним које је он називао *својим*. Али он још никако нема храбрости да их пусти на јавност и чује туђ суд о њима,

Најзад, једнога дана, одлучи се да огледа

срећу. У Београду је тада изилазио мали социјалистички часопис *Мисао*, чији је уредник био Коста Арсенијевић, самоук, некадашњи типографски радник, од којег су читања дела Светозара Марковића и социјалистичких брошура и дружења са великошколцима створила новинара. На листу је радила цела једна гомила великошколаца: Божа Вучковић, Миленко Веснић, Сима Златичанин, Панта Туцаковић, Алекса Стојковић, пишући оштро и критикујући безобзирно. Јанко Веселиновић је тада имао социјалистичких симпатија, исто онако као што су их у младости имали и друга два крупна приповедача српска, Лаза К. Лазаревић и Милован Ђ. Глишић, којима је, као и Веселиновићу, од социјализма увек остало уважавање руских писаца и љубав за прост, сељачки свет. Веселиновић се осећао близак људима око *Мисли*, држао је да они немају предрасуда према почетницима, и са извесним страхопоштовањем, пошље им своју прву причу: *Вика на курјака, а лисице месо једу*.¹ »Они ће прочитати и оценити савесно, па ако и не штампају, бар ће ми показати мане, које ја можда и не видим«.

Са нестрпљењем, које знају само они који су писали, Веселиновић је чекао одговор. И тај

¹ Милорад Павловић: *Јанкова прва приповијетка, Босанска Вила*, 1905, бр. 11—12, стр. 189—190. *Писма са села*, осмо писмо. *Правда*, 1904, бр. 92.

одговор био је суров. У *Мисли*, где као да није био никога који је разумевао и осећао књижевност, владале су тада рђаво схваћене и несрећно формуловане „антиестетичке“ доктрине Чернишевскога и Писарева. Критичар, коме је поверено да прегледа почетникову причу, ишарао је сав рукопис учестаним знацима дивљења и чуђења и примедбама ове врсте: „изгледа да ова приповетка није ни била, већ да је г. уча, седећи у топлој соби, сам компоновао!“, „охо“, „сирота граматико!!“, „сад си баш најпаметније казао!!“, „зар баш тако, учо?“, и тако даље. А уредник, свезналац и стручњак као што су врло често аутодикекти, овако је, са олимписке висине једног уског доктринара, поручивао бедном сеоском учитељу: „прича је ваша по све ништавна, и ја могу да жалим време које сте провели радећи је. Ја се чудим смелости младих људи, који пишу каткад такве глупости, да се човек мора чудити“. Најзад, прича сам Веселиновић, завршио је да је цела прича књижевна крађа из Глишића и Милићевића, и „да ће се потрудити да ми то и докаже, само ако мене ђаво надари, да је ту причу ма где штампам“. Није тешко замислити какав је утисак учинио овакав одговор на осетљивог младог писца, који је од својих једномишљеника очекивао пријатељску лепу реч и братску потпору. „Уби ме просто као маљем“, прича он. За дуже време,

читавих неколико година, не узима више перо у руке да пише, и чак ни готове рукописе не сме да извачи из свога стола. И ко зна да ли би се он икада и јавио, да га не стиже невоља и да не притера орла зла година?

После српско-бугарског рата, у коме је учествовао, Јанко Веселиновић оста без службе. Закуцао је на многа врата, потражио је места у свима могућим струкама, али српска држава није имала хлеба за њега. Здрав и млад човек, седео је он скрштених руку у очевој кући, првенећи што мора да затражи који грош да купи дувана. У невољи, он се сети својих рукописа. Једнога дана, он извади из њих приповетку под натписом *На њрелу*, и са њом пође у Шабац.

У Шапцу је тада излазио један мали локални лист *Шабачки Гласник*, који је издавао, уређивао и штампао Андреја Славуј, бивши деловођа општине шабачке. На његова врата закуцао је Јанко Веселиновић, скромно, плашљиво, у страху да опет не наиђе на непријатељски пријем који му је пре неколико година био указан у *Мисли*. Славују је требало рукописа за подлистак, он лепо прими учитеља без службе, узме му рукопис и замоли да дође по одговор још истог дана. Приповетку прегледа Владимир Јовановић, тада већ познати песник и књижевни оракул „за Шабац и околину“, и он даде *imprimatur*.

matur. После подне Јанко Веселиновић дође по одговор, сумњајући и сам да ће видети какве користи од својих хартија. Славуј га дочека љубазно, даде му цела три ћесарска дуката, углави да ће његове приповетке прво штампати у подлистку, а одатле у засебну књигу. Јанко Веселиновић тако проби лед.

15 маја 1888 појави се прва његова приповетка *На прелу*, и исте године изиђе прво коло његових *Слика из сеоског живота*. Аристарх ондашње српске књижевне критике поздравља радосно младог „новајлију“ и огласи његове слике за „чисто, непомућено огледало сеоског живота“. Отпуштени сеоски учитељ дође до места и до службе, из *Шабачког Гласника* пређе у *Отаџбину*, и брзим и победоносним кораком заузео једно од првих места у целој српској књижевности.

II.

У приповетци *Адамско колено*, Јанко Веселиновић прича о људима „који имају срца за цео свет; осећају туђе боле, плачу за туђином; свачија туга у стању је њима сузу измамити; они се не размишљају кад треба коме помоћи, они дају и чине док имају и могу“. Од такве врсте људи био је и Јанко Веселиновић. Цео свет је био за њега „болеће“, свакоме ближем обраћао се он са: „душо моја“, и оно што је

владало целим његовим биће, што је давало особито и основно обележје његовом дару и целом књижевном раду то је била душевност, доброта, нежност према људима. Као његов Стеван у *Било ђа бишисало*, он је „имао срца за цео свет“, а као Вилип у *Лудој Велинци* увек је могао рећи: „пуна ми прса неке љубости“. То је било питомост, кроткост, пасивна словенска доброта, која је код њега ишла до саме слабости, и пуно ствари које је чинио у животу а које није требао чинити долазиле су од те његове немоћи да каже мушку реч: не.

Та *љубост*, та *милошћ*, која се разливала из његовог *слаћког срца*, давала је неки нарочити тон свему што је писао. Он, и ако је изблиза посматрао и верно описивао сељачки живот, није имао неузбудљивост једног строгаг натуралиста, који живе људе посматра, испитује, описује и класификује као што ботаничар сређује свој хербариум или минералог своју збирку минерала. Овај реалистички приповедач имао је топлу и меку душу једнога идеалиста и сањала, увек готову да се разнежи и засузи. Све његове многобројне „слике из сеоског живота“ задахнуте су тим истим духом једне разнежене, слатко меланхоличне поезије, оне благе, тихе и умирујуће поезије сутона на селу, када поветарац са покошених ливада доноси мирис свежега сана, када се небо стане осипати

звездама, к'o „равно поље овцама“, а из даљине чује се сетни и чежњиви звук двојница и отеже се песма жетелаца који се враћају са рада.

Није могуће читати извесне приче Јанка Веселиновића, оне искрене и топле, писане првих година, а да се човек не разнежи и да не осети како целим његовим унутрашњим бићем проструји струја поезије, да му срце милостиво не затрепери и прелије се ситном љубављу према свему што живи. Оно неразлучљиво и неисказано *нешто* што чини интимни основ словенске природе, оно што је поетско код наше расе и најлепше у нашој народној лирици, налази се врло често и у великој мери у приповеткама Јанка Веселиновића.

Готово све његове приче писане су у једном лепом лирском расположењу. Има их које сам он назива „песма у прози“: такав је *Слећи деда*, такав је *Божји слуга*. Он је најрадије сликао добре, кротке, *слашке људе*, оне који „немају жучи у срцу“ и носе „анђела у срцу“. Једна његова збирка носи наслов *Рајске душе*, а друга *Од срца срцу*, и та два наслова могла би се дати готово свима његовим сеоским приповеткама. Он ће да заплаче над малим, slabим, напуштеним, уцвељеним и несрећним. Њему ће ударити суза од радости када види двоје младих где гучу своју младу љубав и обасјавају свет својом срећом. Као Бојана у *Сеји*, он

је готов да рашири руке и са сузама у очима благослови их: „Милујте се, Бог вас миловао!... Милујте се, срећа вас миловала!... Грлите се, срећа вас грлила!...“ Он није од оних људи *сува ока*, и ко ће избројати сузе, нарочито *сузе радоснице*, како би били рекли омладински песници, обилно просуте у његовом разнеженом делу!

Причајући, он није био у стању да остане као хладан источар. У средини приче, после какве дирљиве сцене, нарочито на крају када му се срце разигра, он се појављује, са непосредном апострофом, са сентименталним изливом, и обраћа се читаоцу. „Браћо, узвикује он на крају идиле *Девојчети*, има једно време када човеку само куца срце; кад су му и саме сузе радост; кад му задрхће грло; кад му се све чини и лепше и милије него што је... То је време рај, кога се доцније сећамо, али тада не осећамо, бар не умемо да га уживама!... То је време младост“. Такав је свршетак приповетке *Деца их измирила*: „Од радости не удем да вам причам као што и нико не уме. Речи радости то су речи анђелске. Ми смртни само осетимо кад и кад сласт њихову“. Такав је најзад екстатичан крај *Богатих сирота*на: „Ох!... што не удем говорити божанским језиком“.

Човек са таквим расположењем морао је писати идиле и еклоге, Његова природа је била

из основа оптимистичка, и његови другови из *Звезде* имали су прилике чути колико се љутио кад је један млад сарадник навео једну горку реч Шопенхауерове филозофије. »Добар је Бог!« понављају све његове личности. Његове се приповетке готово редовно добро свршавају, свадбама, грувањем из пушака, рађањем здраве и лепе деце, сузама од радости, и пуним, из дубине груди: »о, вала ти, Господе!« Ретка је прича као што је *Свирач*, са невеселим свршетком и са горком филозофијом: »два точка из блата, два у блато«. Ако се деси каква несрећа и помути ведро небо и срећу, то је за тренутак. да на брзо нестане, да се уцвељени утеше, растужени насмеју, да у свем сјају опет заблиста срећа. *Иза кише сунце* зове се једна његова приповетка, а много их је које би тај исти наслов слободно могле понети.

Село које он слика одјекује од песме. Живот у њему пролази у веселом раду, у селима, прелима, славама, преславама, просидбама, свадбама, крштењима, нарочито у ашиковању, свуда, на сваком кораку, у сваком тренутку. Јечи љубавна песма из здравих момачких груди или из белог грла девојачког, тресе се коло ишарано кршним *кевиљима*, *кардама* и *јаранима*, звече ниске талире и дуката на набрекнутим прсима девојачким. Већим делом Веселиновић

прича оно што његов ученик Милорад Петровић пева у својим љупким *Сељанчицама*:

Јесен стиже, дуњо моја.

Јесен рана!

Од јесени до јесени,

Све се село већ ижени,

Душо моја, бежи мени,

Не варај јарана!

Аркадијски пастири! Буколички живот! Теокритовска идила! Она, увек »здрава ка' од брега одваљена«, »ка' тресак«. »да је поједеш ка' јабуку«, »узео би је човек да му дом украси«. Он, ђидо, »сам рибић«, момчина »као грм«, »ка' да је растао по кишној години«. На прелу, или у каквом забрану, или на ливади, док »јагањчићи се играју«, »славље« »прижељкује« и голу-бови се љубе на густом грабу, договориће се да се *пазе*, да *сипоје*. И онда, »мален је свет, а прса су тесна«. И та ће љубав ићи својим нормалним током. Он ће казати старијој снаји, снаја нани, нана бабу или ђеду. И када се њиве среде и у велико »зајесени«, поћи ће се на прошевину. И онда свадба, на којој ће се људи понапијати а жене потући; после неколико месеци, срећна млада ће једнога дана поцрвенети, вриснути и повести се, а после годину родити мушко чедо. И онда ће се опет пролити сузе и ракија.

Тако је опште правило. Ређи је случај да

се између двоје младих испрече заваде сеоских Монтегиа и Капулета око кметовске палице или бразде земље. Је ли потребно помињати како је писац увек на страни јарана и јаранице? Он се држи народне мудрости: »Кад девојачка суза кане, три аршина у земљу пропадне«. Он зна шта је *севај*: »ја севапније би и' било саставити него цркву сазидати!« Врло ретко, као у *Ашиковом гробу*, злочина тврдоглавост родитеља завршава идилу онако како је Шекспир учинио са својим трагичним љубавницима. Готово редовно, писац ће наћи начина да ублажи, умишлостиви родитеље, да их измири којим било позоришним начином, и онда ће се сви стати грлити: »онда се пило, и певало, и пуцало три дана«. И када се роди мушко чедо, оба деде ће се напиту и подетињити од среће и радости. Јанко Веселиновић је волео да покаже каквих *рајских душа* и *богатих сиротиана* има на селу, колико *двоножац* може бити срећан, и како се најзад све у свету лепо свршује. Нико није тако топло као он певао сеоска *љубовања*, како би рекли Херцеговци; нико није тако јако осећао и казивао оно што је Виктор Иго казивао *le geste auguste du semeur*, плодан рад ратаров, кућење куће и стварање породице. Колико лепих и благородних осећања, љубави, душевне крепости, анђелске оданости и светитељског самодрицања код свега тога сеоскога света! И

колико, најзад, тај готово безусловни оптимизам, те ружичасте идеализације, својим идиличним, празничним видом подсећају на какву стару лепу утопију, на „новеле ни са које стране“ онога модерног енглеског писца!

III

Јанко Веселиновић писао је приповедака, војничких, београдских, историјских, али главни најбољи и најважнији део његова рада то су његове *Слике из сеоскога живота*. Сеоски живот био је за њега неисцрпан извор, и он је једном приликом писао: „имао бих шта писати и да имам двадесет руку на расположењу, јер ја гледам живот, и живот даје материјала, интересантног материјала, као и сам што је. Сваки је човек роман. И онај у ритици, као и онај у црном капуту, има своје ведре и мутне дане, своје радости и жалости. Треба само љубави према свему што гледаш, па ћеш лако све разумети, а кад неку ствар разумеш, онда о тој можеш писати и говорити“¹

И са том својом обилном „љубављу према свему што гледаш“, он је осећао поезију и занимљивост по изгледу прозаичног и једноликог живота сеоског, и ставио је себи у дужност да опише живот, рад, радости и жалости сељачке.

¹ Писма са села. Писмо четврто. Нова Искра. 1906, бр. 1, стр. 11—12.

Он је био сеоски приповедач, и као такав и остаће у српској књижевности. Ниједан од наших многобројних сеоских приповедача није тако дуго живео у селу и тако се сродио са њиме као он. Рођен на селу, у сеоској свештеничкој породици, он је одрастао међу сељацима и провео најбоље године међу њима, и у невероватној мери им се приближио. У својим *Писмима са села* он то сам описује: »У свакој могућној прилици ја сам се умео наћи се са љацима, и они су ме волели без икаквог другог интереса нега само мене ради — исто као и ја њих. Ја сам с младићима и девојкама ишао по прелима, а са старијим сам се налазио код суднице, код механе, на слави, на свадби, на даћи. Био сам им искрен, па и они мени; ништа се од мене није крило, као што и ја не имадох шта од њих крити. Брзо смо увидели да су нам интереси једни и исти, и онда нестало и оне најмање браздице што је делила »господина« учитеља од сељака. Ја бежах њихов »уча«, старији људи ме зваху просто именом без главне титуле. Мене је занео тај живот толико да сам и сâм почео њиме живети«.¹

Као млад сеоски учитељ, он је друговао са сељачким момцима, ишао са њима по прелима и љуштидама, певао и ашиковао, имао своје *карде* и *јаранице*, и најзад се тако и оженио,

¹ *Правда*, 1904, бр. 93. *Писма са села*. Писмо шесто.

једном лепом и младом сељанком, са којом су га девојке на прелима испевале.¹ Дуго време, чак доцније и у вароши, он је носио сеоско одело, и ко се не сећа оне његове лепе фотографије где се сликао у спретном и укусном мачванском оделу? Када је отишао у Шабац и Београд, он није прекидао везе са селом, где му је породица остала, и гледао да бар крсно име проведе са сеоским пријатељима, суседима и друговима из младости. Последње дана живота провео је у селу, и умро је у средини људи чије је радости целог живота причао и чији је песник био.

Јер, то је права реч: он је био песник села, или још тачније: песник богатог мачванског села из цветног доба задруга. Он је волео Мачву синовљом нежношћу. Он је имао врло много ускога локалнога патриотизма, и волео каткад да се подмене и ниподаштава остале наше крајеве. У *Хајдук-Станку* говори он о „богатој цури“ Мачви: „Она вам је као туђинка, не да се сваком познати!... Ко хоће да зна њене дражи и њене лепоте, тај мора живети у њој. Томе она отвара своја недра и даје сву милошћу... А ко проживи у њој, тај је лако не оставља, или ако је баш мора оставити, он је никада не заборавља“. И одиста, он своју Мачву никада

¹ Драг. Ђ. Туфекџић: *Црпница из Јанкове љубави*, Босанска Вила, 1905, бр. 11—12, стр. 177.

није заборављао, са малим изузетком све се његове приповетке дешавају у тој питомој и равној Мачви. Мачванским сељацима он је при-
давао отмености и врлина какве се ретко налазе
код осталих смртних. »Цар на своме престолу,
вели он у приповетци *Деца их измирила*, нема
толико достојанства колико га има један мач-
вански домаћин у својој кући. Цар нема толико
самосвести о свом положају колико овај о своме
ни толико поноса колико овај«.

И оно што је он нарочито волео и сликао
то је била срећна и задовољна Мачва из доба
пре 1876 године, пре она три рата и економ-
ских криза, које су народни живот из темеља
пољуљале. »Све до првог рата, прича Веселиновић
у *Бирову*, живело се по нашим селима како
се само пожелети може. Богате њиве доносише
богата плода. Где бациш зрно донесе обиље.
Дације мале, па свака кућица масна. Еј, баш
се лепо живело!«. То је доба старих задруга,
које су се и данас у Мачви више задржале по у
осталим крајевима Србије. Велике и разгранате
породице имале су силно добро и мал, и то
све »у комуни«; земља је била масна и плодна,
шуме честе »да се гуја за реп на може извући«,
ћемери су били пуни жутих дуката, овце су
биле у чопорима, говеда у крдима, кошницама
се није број знао. *Народ* у задрузи био је
радан и *нараван*, сваки је знао своје место и

посао, радио га са песмом и задовољством, и у целој кући владала је увек *божићна радост*. Будно око домаћиново управљало је том трудољубивом кошницом, а *пошћени домаћини, први људи*, ареопаг села, водили су послове сеоске. То је доба најтешње породичне и сеоске организације, колективнога духа, патријархалнога морала, самоодрицања, послушности, душевности, побратимства, позајмица, моба, целог онога чврсто организованог моралног и економског живота на селу, помоћу којег је наша раса могла да прође кроз вековна страдања и опасности и да сачека доба народног ослобођења.

Веселиновић је знао и волео тај патриархални, задружни живот, укочио свој поглед на њему, готово само о њему писао и уздисао, и до саме своје смрти сачувао носталгију тога старог, поштеног, задружног мачванског села. Пуно његових приповедака нису ништа друго до величање задружног живота и *рајских душа* који су њиме живели, истицање јунака и јунакиња патриархалнога морала. Његов велики и лепи роман *Сељанка* није ништа друго до еп задруге. И када је тај роман 1891 изишао у француском преводу у *la Revue britannique*, француски научењак Т. Функ-Брентано узео га је као драгоцен документ за познавање интимнога живота балканских Словена, и на основу њега, у својој студији *Европа и Балканско*

Полуострво, оцртао старе форме нашега народног живота.¹

Велики број Веселиновићевих приповедака описује борбу између тог задружног живота, „старинскога реда“, и новог „вакта“, разорног и индивидуалистичког, где „свака кука себи вуче“. Таква је прича *Браћа*, таква је *Ошац и синови*. У *Браћи*, Марко и Маринко који су као права браћа живели у пуној и сложаној задрузи, знаној и поштованој још од старина, хоће да се деле, јер је женски бес запалио кућу и хоће да је растури. Марко, старешина задруге, који чува аманет старих да се никад и ни по коју цену не деле, у тренутку када је деоба почела, додаје брату пиштољ: „Удри! Ако ме преживиш, живи; а ако те преживим, убићу се!... Кад не могу лепим речима, онда оружјем, морам чувати аманет“. Таква сцена не може да буде без ефекта: завађена браћа падају један другоме у наручје, сузе се лију, укућани се грле и љубе, попа се моли богу, „а господ оком својим, сунцем јарким, благосиља *слогу међу браћом*“. Готово исто то у доцнијој причи *Ошац и синови*. Опет стара и узорна задруга због женских ђуди долази до саме деобе. И у самоме часу када је тре-

¹ Никола С. Петровић: *Јанко М. Веселиновић у француској књижевности*. Босанска Вила, 1905, бр. 11—12, стр. 190.

бало да се имаће дели на завађенога оца и и добре синове, сличним позоришним ефектом као у *Браћи*, долази се до мира, задруга о-стаје, сви се грле, љубе и плачу: „Е па да је камен проплакао би“. Исто то прича и у својем петом *Писму са села*, штампаном у *Новој Искри*, где се хвали како је и сам често успео да помири „завађене рођаке“ и очува задругу.

У свима, па и у првим приповеткама Јанка М. Веселиновиће види се да је тај идеални и идиллични задружни живот изложен великим опасностима које се приближују, да стари дуб већ црв подгриза и да се ведро небо мути. У *Чича-Пери*, старац, мачвански Краљ Лир, горко се жали на нови „вакат“, који мења и руши и који он не може да разуме. У *Пољу и делији* иста реч жалбе: „Данашњи се свет изопачио, па се просебичио: све живо само себи граби“. У *Маломе Стојану*, већ се види наличје сеоскога живота: прљава и страшна беда на селу, тешка борба за комад насушнога хлеба. Јанко Веселиновић није могао толико затворити очи да не види оне свирепе сељачке борбе око комада земље који је променио „седамдесет и седам самих Радована“. Он је стао назирати село инокоштине и започете пауперазације, село тапија, облигација, меница, парница, егзекуција, коцке, достава, побација, куповања гласова, село разривево, потресено у своме основу, узмућено

и преокренуто, каквог су га учинили обавезна војна служба, зеленаши, механе, велики намети и угњетавања власти, која за тридесет година као да није имала друга задатка не да систематски осиромашава и туца у главу ту здраву и поноситу расу сељачку. Већ у *Сељанци*, где се тако симпатично слика старо село са старим врлинама, јављају се црни облаци и типови који казују да се живот и људи мењају. Идеалист и оптимист Јанко Веселиновић са тешким срцем то је запазио, и, као извињујући се пред другима и пред самим собом, писао је: „Ја сам Србин, и ништа не бих волео, него да причам само мите и лепе догађаје из живота мога народа — али када сам узео перо, не вреди ми лагати. Ја морам изнети поједнако добро и зло“.

Што је Веселиновић био млађи, то је ведрије гледао село и ружичастије га сликао. Што је више залазио у живот, у колико је илузије губио и искуства текао, у толико су му се очи отварале, и он се приближивао стварности, видео село онакво какво се ствара, и почињао реалистички писати о оном о чему је раније писао само као песник и идеалист. *Сељанка* има два пандана. Први, ранији, где се описује преимућство, поезија сеоскога живота, *virtus rustica*, и где се слави патриархални сељак, радан, честит, савршен. Други је пан-

дан започети, и на жалост недовршени роман *Сељак*.

Јанко Веселиновић ту је уочио и покушао да представи ону непомирљиву противност која постоји између старог задружног и патриархалног живота сеоског и рушилаца његових: бирократске државе и касарне. Село, поштена и уређена задружна кућа, послали су из своје здраве и моралне средине, честитог, послушног, *наравног* младића. Касарна му је дала капларске звездице, али га је научила нераду, лаком лебу, суровости и разврату, и он се вратио у селу да ништа не ради, да заповеда и лако живи, да се врзма око механа, сељачких вајата и полицијских канцеларија, да постане један од оне страшне „господе сељака“, која су изгубили сваку врлину сељачке душе и добили све мане варошке, која ће својим нерадом и развратом, као какав микроб, тровати живот сеоски, из којих су се, у скорој прошлости, правили регенти-председници, посланици на полицијским скупштинама и изасланици у депутацијама за укидање устава. Веселиновић је то видео и стао казивати, и штета је само што се цео роман свео на психолошко разматрање и опажање како касарна трује здраву сељачку душу, и цео се роман прекинуо овде, где је постајао најзанимљивији и најважнији: када се *гос-*

Једин сељак вратио дома и отпочео свој кобни и разорни утицај на цело село.

Није само у *Сељаку* Веселиновић казао своје мишљење и утисак о новоме селу, које се тако силно разликовало од онога што је он раније сликао. У *Писмима са села*, оним другим, писаним на неколико месеца пред смрт, и из роднога места где се повукао да умре, он је казивао своје утиске, са искуством једнога човека који је живео и којег је живот научио да види, са потмулим незадовољством једног самообманутог идеалиста и са раздраженошћу болесника чији су дани избројани. И каквим другим очима гледао је он своје *старе познанике: рајске душе и богате сиротице!*

„Људи су у послу, пише он, ово радно доба, па немам с ким ни да разговарам; а кад се сретнем и поведем реч, оно све буди Бог с нама! Само се туже и кају! *Не познајем више свог сељака. Друкчије ме гледа, друкчије разговара се са мном. Да ли сам се баш толико удаљио од њега, или се он изменио. Биће да је и једно и друго.*“¹

И он се пита: откуда, зашто све то, чему то води? Одговор му даје „честити старац“, чича-Стојан, који запева „као Јеремија над развалинама Јерусалима“, и говори му ствари које он добрим делом одобрава.

¹ *Правда*, 1904, бр. 1. *Писма са села*, прво писмо.

»Ко ти данас слуша савете? Данас ти ну деца неслушају... Па, је све то постало самовољно и себично, и само о себи мисли... Нема више ни оца, ни матере, ни брата, ни друга; нико ту више никога не воли; нико ни за кога не мари... Де! Састави ми данас задругу. Дај ми два човека да заједно какав посао раде... Нема, нема тога више! *Ми смо излетили из свог кола а у друго нисмо ушли*, и зато смо сиротиња, убита сиротиња... Знаш ли шта смо ми данас? Јеси ли видео кат-кад ждралове у лету? Поређају се лепо: вођ напред, па за њим двојица, па за овим тројица, па за њима други — читаво јато... Лете, лете, прелећу брда и планине, села и градове, лете без одморка. Док већ нешто буде па се онај вођ смете, и онда настане лом: неко иде напред, неко натраг, неко у страну, налећу један на другог, бију се крилима и кљуновима... дигла се писка дуга у небо. Ништа јадније ниси видео. То смо ми пометени...«

Старац, као и приповедач, горко се жали на индивидуалистичко доба које настаје и тужи за задругом која се у неповрат губи.

»Ја памтим и дане младости, и среће, и добра. Знала ми се кућа, знао ми се посао, знао сам шта сам му дужан, а нисам се бринуо о његовом дугу. У селу ми се знао кмет, у срезу капетан, у округу начелник. Сваки је знао и вршио свој посао. Наше село није имало зиданих кућа, али је под оном шиндром било пуно радних ручица. Наца је Мачва била пуна лисна-

тих лугова; њени друмови беху засађени питомим воћкама; наша се поља орила песмом у време рада... То није био сан, ја сам тим животом живео, и отац ми је оставио да га ја мојој деци оставим! А ја, шта им ја остављам?... Остављам им растурену задругу; остављам им изорана, гола поља, нема хлада да се под њиме руча; остављам их позавађане и растурене; причао сам им о мојим срећним данима, а остављам их голе, босе и распојасе, *Њуне жеља а ничега да жеље задовоље*“.

Има у овим речима и старачког претеривања, и личне горчине, и литературе, и идеја *Селачке Слоге*, али исто тако има много и жалосне истине. Чича-Стојан говори оно што се код нас још око 1870 године почело говорити и што Јанко Веселиновић, бард задруге и ведри писац сеоских идила и еклога, све до пред саму смрт своју није хтео, или није могао да види. И та његова горка и тужна *Писма са села* могу лако да буду јавно опорицање идиличних *Слика из сеоског живота*.

IV.

Један наш писац упоредио је Јанка Веселиновића са Вуком Караџићем, и то поређење није без основа. Обојица су знали народни живот и народну душу као ретко ко, обојица су били задахнути народним духом, и док је један скупљао народне умотворине и обичаје, други је

препричавао народне приповетке, или описивао народни живот и износио народну душу.

И можда ни на једнога нашега писца, сем на Стјепана Митрова Љубише, народне умотворине нису имали толикога утицаја као на Јанка Веселиновића. Ретко је ко знао толико и тако народне песме и приче, и ко се не сећа Веселиновића од пре десет-петнаест година када је на концертима уз гусле певао народне песме? Мачванске песме које је он унео у *Биду* стекле су брзу и велику популарност и прешле границе не само Србије но и земаља где Срби живе. Он је уредио и издао, 1895, једну збирку народних песамз, *Севдалинке*, „народне бисер-песме“.

Сам Веселиновић је причао од колико је утицаја била народна уметност на развој његовога приповедачкога рада и како је почео писати угледајући се на народну причу, препричавајући њене фабуне, старајући се да што верније погоди њен тон и језик. Прве своје приповетке написао је по казивању једне просте и узвишене сељанке, Баба-Бојане, „једног од оних ретких женских типова који ишчезавају“, која је за њега била оно што је дојкиња Арина Родиновна била за Пушкина, и чије је врлине и моралну величину он опевао на свакој страници *Сељанке*. „Ишао сам и долазила ми је. Она ме је са селом највише познала. Њене

приче никад заборавити нећу; та њима и данас *живим*". Пишући прве своје приповетке, он се трудио да то буде како народ чини, онако како је чуо из уста Баба-Бојане. „По сто пута изговарам реченицу: хтео бих да ми зазвони у ушима као кад је Баба-Бојана каже. Пред очима ми се створи Баба-Бојана, и ја чух опет њену причу". И када му то није полазило за руком, тада је гледао да као фонограф понавља оно што је чуо од народа. „Ја сам онда седао поново и све народне приче које би чуо, радио, трудећи се да подражавам језику. Тиме сам највише користио себи, јер сам се поступно привикавао језику народном и привикавао сам своје перо да пише".

И тај приповедач, тако брижљиво изучен у народној школи, оставио је за собом приповедака које нису ништа друго до препричавања лепих и поетских народних легенди. *Вечност* је „народна бајка", и у њој писац вели: „Топла је рука старе баке; слатка су сећања на детињство, када су нас оваквим лецим бајкама успављивали". Исто тако „по народној бајци" израђене су приповетке: *Пророци после Христа*, *Туђи слуга*. *Како је постао кајшарлук* писан је „по народној причи", а *Сна* и *Иза кише сунце* — „по народној песми". *Ашиков гроб* је исто тако једна поетска народна легенда. Начин приповедања у приповеткама Јанка Веселино-

вића готово је исти као и у народним приповеткама. Колико је његових приповедака који почињу типским фразама наших народних приповедака: »Били тако старац и баба....« (*Добричина*), »била тако једна велика задруга« (*Сућеница*), »била тако два суседа« (*Вечност*). Све приповетке његове прошаране су народним песмама, оним којима се натпева на селима и прижељкује у луговима, пеомама са мобе и са свадбе, поскочицама у колу и нарицаљкама над мртвацима. Врло велики број његових прича има и етнографску вредност, оним драгоценим описима материјалнога народног живота, податцима о народним обичајима и веровањима. У томе погледу, *Селанка*, која верно и опширно описује живот једне жене на селу од удаје па до гроба, од исте је такве вредности за српског етнографа од које су *Животи и обичаји народа српског* од Вука Караџића и *Животи Срба Селѝака* од Милана Ђ. Милићевића.

То обиље народнога елемента, тај особити народни дух, то верно сликање народнога живота, то његово преношење у књиге, јесте оно што ваља у сеоским приповеткама Јанка Веселиновића. Неке велике и сложене уметности и нема код њега. Он је приказивао згоде и тренутке из живота на селу, праве *слике из сеоског живота*, просте догађаје из којих се састоји обичан живот, и те просто, једноставно, без

много радње и интриге, без много кићења и развијања, са лепом простотом народних приповедака. Сеоски живот у опште и није обилан и разностран, сељачка душа није ни сложена ни богата, и он није ни имао могућности да прави какве веће и дубље анализе и студије. Доцније, када је оставио село и упознао се са великим руским писцима, покушао је да њихов психолошки метод пренесе на своје мачванске сељаке, и тада је писао дела као *Пуницу* и *Свекрву*, претенциозно психолошка, пуна дигресија и излишних епизода и која су од својих руских узора сачувала једино развученост. Он се одликовао само у простим сликама сеоскога живота. Најбоље његове приповетке су просте сцене, и оно што је у њима ваља, то је баш та спонтана, неусињена и складна простота, то одсуство сваких књижевних претенсија. Те се приповетке допадају не својом спољашњошћу, украсима и литературом, но оним основним тоном нежности и топлине, нечим сугестивним што би се пишчевим језиком дало назвати: *од срца срцу*.

Од интересе је да код Веселиновића, као и у народној поезији, као код примитивних књижевности, осећање природе је слабо развијено, и у колико и осећа природу, он нема велику гаму осећаја, ни богат речник да искаже то осећање. Изгледа да само сложеније душе и

културом развијени духови у стању су да силно осете чар природе и да јаким речима и неизгладљивим потезима кажу њену лепоту и утиске. Код Веселиновића, осећање природе је нешто оскудно и површно, опис је готово увек врло општи, без много боје и јачине.

Обично, то је неколико речи, колико ознака за сценерију где се радња дешава. Тако у *Сеји*: „Лепа јесења ноћ без месечине. На небу светлуцаху звезде. Тишина владаше свуда. Ни пса, ни петла, ни птице да се јави“. У *Кривоклетику*: „Ноћ блага, тија, без ветрића. Звезде трепте, а из мирног Младеновог димњака диже се дим право у небо.“ Релативно бољим Веселиновићевим описом може се назвати у приветци *Одбегла* онај нешто мало пространiji опис: „Сунце залазаше. Хоризонт беше црвен, као да је сав у ватри. На небу не беше ни једног облака: из баште долазаше мирис од зрелих бресака и другог воћа; птице прелетаху у јатима, тражећи себи конака; кокошке скакаху са седала„.

Још ти општи површни и оскудни описи много су бољи од оних књишких и лажно „појетских“, од оних поабаних фраза сентименталне литературе, какви се каткада налазе у Јанка Веселиновића, нарочито у његовим познијим радовима. Рекло би се да је овај опис у *Ашикову гробу* извађен из најслабије новеле Бого-

боја Атанацковића или Милорада П. Шапчанина:
»Кроз зорино руменило тек се указаше први
зраци јарког сунца. Гледао сам зелене брегове
сунцем обасјане, па су ми изгледали лејли, лепши
него икад дотле.... Лако је корачала моја нога,
бурно је лупало моје срце, а око је сузило од
радосћи, гледајући ону сјајну росу сунцем о-
басјану, како шрејери по зеленој шрави«.

Ретки су код Веселиновића пуни, живи описи,
у којима се види снажно осећање природе и
где се даје утисак стварности. У многобројним
његовим приповеткама, које се све дешавају
под ведрим небом, у пуној природи, врло их
је мало који се дају истаћи. Такав је, на при-
мер, онај врло леп опис у *Пуници*, права жива
слика: »Настао беше онај опојни вечерњи живот
сеоски. Ваздух је мирисао, на зреле брескве и
суве шљиве; песма девојачка разлегала се отуд
из мале; лавез паса орио се са свих страна
с другог краја села јецао је звук двојница; њима
у пресрет иђаху клокоћући пуна нека кола; из
отворених домова чуо се разговор чељади скуп-
љене око огњишта, на коме је буктала велика
ватра«. Нарочито се са задовољством даје истаћи
онај реалистично детаљан опис праве степске
жеге у *Граду*, куд и камо бољи но познати опис
летње жеге у почетку Лазаревићеве приповетке
У добри час хајдуци, који у толико изгледа

лепши и јачи што је без мало усамљен у целој прози Веселиновићевој:

„Врућина и оморина... Нигде цвркута, нигде ветрића, по где који сељак прође улицом, прекинуо сапињач, распучио прса, затурио капу на затиљак, па корача тешко, једва бога назива.. Говеда се заобадала, па јуре улицом као бесомучна; коњи стали крај плота, у пашњаку, зној их облио, а они окренули главе један другоме, па машу и репом се бране од силне муве; пси полегали под стреје, затворили очи исплазили језике и лењо регну тек онда, кад им мува на њушку падне... И живина поскапа... Гушчићи полегали по бари, кокоши се склониле у хладове, а ћурке заболе кљунове у земљу па се не мичу.... И дрва опустила лишће, и кукуруз се пресукао, и влат пшенице стоји управо ка свећа, ни да се њине... да бог сачува!... Све игра пред очима; и онај ваздух побледео и отежао, па те гуши као пепео; кроза њ те сунце жеже као жеравица, а бледим се небом ваља по неки жбунић: бео, сив, мрк, голубије боје...”

Цео тај опис необично је тачан и од утиска, али он је тако усамљен и изузетан. Веселиновић је осећао своју слабост у опису, и сам је причао колику су му муку задавали описи у почетку његова књижевна рада: „почнем рецимо описивати зимску ноћ. Чујем ветар како хуји и јауче; осетим како пробија кроз моје лако руво и почне ме обузимати лака дрхтавица;

ветар ме шиба по лицу и чини ми се да ми снежно паперје пада на трепавице и топи се на мојим образима... И онда пишем, пишем... све то ставим на хартију... и кад прочитам — нисам задовољан! То је *једно прибелешка*, али то није оно што ја хоћу, *није слика*“.

Реч је врло тачна! Веселиновић је имао и инвенције и маште и осећања, али када је требао да им да материјалнога израза, да опрта и опише, перо га је изневеравало, и место слике од утиска он је давао просту и суву *прибелешку*. У тренутцима када је требало широких, моћних и импресивних описа, он је, као у приповетци *Одбегла*, немоћно и емфатично узвикивао: „Шта је ово перо? — Ја га бацам!... Оно није у стању исказати оно што настаде... Које ће перо описати и стоти део једне радости и жалости?... за то га бацам!“

У накнаду зато, Веселиновић је мајсторски владао српским језиком, знао га прекрасно и руковао њиме окретно, вешто као мало ко од писаца његова времена. Рођен у крају Србије, који се сучељава са Босном и где је становништво највећим делом босанскога порекла, где се лепо, мелодично и слатко говори српски, он је још у кући имао прилике да научи језик и да за влада њиме онако као Стјепан Митров Љубиша. Као што је био поносит својим мачванским пореклом, он је тако истицао мачвански говор,

хвалио га мимо остале, мислио и тврдио да се само ту говори српски као што треба. И не само да је располагао богатим речником, да је знао масу сељачких речи, понављајући и сувише неке од њих, као оно његово „зорли“ и „презалогајити“. Ниједан наш сеоски приповедач није тако знао народну синтаксу, и нигде се боље но код њега не види епска боја, гипкост, јасност и ведрина нашег народног језика. Сељачки говор код њега је савршен, тако веран као да је фонографски хватан, и ако би се та проста и уочљива ствар морала доказивати, требало би навести готово све његове сеоске приповетке. Каткад само у тај његов лепи и чисти народни говор залутао је какав ружан новинарски израз, који је у толико више вређао што је више стрчао. И зато се непријатно сретају у тој чистој, природној и складној прози реченице овакве врсте и укуса: „овај младић био је живи протест за њега“ (*Кривоклейник*); „гледао је у бујни жар очију Бранкових“ (*Вечност*); „спава девојче успавано првом љубављу“ (*Девојче*); „љубав и дужност, те две највеће светиње човечанства, беху питања које она мораше да реши“ (*Одбегла*); „ко да је бомба пала међу њих“ (*Кумова клетица*); „мисао о ослобођењу подјармљене браће и уједињењу сагревала је лагано“ (*Биров*).

Како су описи ретки и оскудни код Јанка

Веселиновића, то су његове приповетке састављене из епскога причања и честих и великих дијалога. Дијалог је код њега чудесно тачан и природан, и даје пун утисак разговора живих људи. Али, код Веселиновића је то често прелазило у манир, и ко се не сећа онога његовога неизбежнога: „ко, зар ја? — ти, јест ти!“ Када је стао писати за хонорар, и када му се стало плаћати по дужини, он је радио оно исто у чему се много пре њега одликовао Александан Дима: дијалог се разбијао у кратке реченице и речи, упаде, понављања и узвике. Тако је оно у *Баба-Сћани* и *Баба-Сћанојци*:

— Ко?... Ко?... ко полудио?...

— Па ти!... Шта, ти је?...

— Зар ја?!

— Ти!... Ти!...

— Ама зар баш ја?!

— Ами баш ти!

Каткада то је постало смешно, и треба читати онај дијалог између два побратима у *Делијама*, дијалог који се као уска трака отегао преко белог листа: „побратиме!... — Шта је побратиме?... — Зар си ти? — Зар си ти? — Што ме намучи? — Што ме намучи? — Јој, јадан ти сам? — Јој, тужан ти сам!... — Јој, оладио сам се! — Јој, оладио сам се! — Срце ми умрло!... — И мени!... — Што ми се не јави?!... А ти мени!... — А шта ћеш у гробљу?

— А шта ћеш ти?... — Ја окис'о па свратио..
И ја окис'о, па свратио...

Али такве ствари не спадају у књижевност
но у књижарски посао. И трагедија целе књи-
жевне каријере Јанка Веселиновића састоји се
у томе прелажењу из књижевности у књижевну
индустрију.

V.

Историја књижевне каријере Јанка Весели-
новића жалосно је поучна.

Када је одмах, пошто је објавио прве радове,
дошао нагао и велики успех, он није хтео остати
у селу. Већ 1888 године долази у Шабац, а
мало за тим у Београд. Он напушта село где
се родио и одрастао, са којим се био сродио
и чији је живот певао. Он се раздваја од земље,
од сељака, од непосреднога и оживљујућег до-
дира са селом, од здраве и природне средине,
од свежих, непосредних осећаја који су се увек
обнављали, од утисака који су му стварали
нарочито расположење у којем је тако непо-
средно осећао и изражавао сеоски живот. Он
није видео да остављати село значи подсећати
крила својој уметности. И тако се биљка ишчу-
пала из земље и пренела у варошку стаклену
башту. Он је тако постао оно што Морис Барес
назива: *из корена истргнути*.

Тако је он са мачванских дивада упао у

пометени, разбивени Београд од пре петнаестак година, у његове загушљиве и сумњиве „литерарне“ каване и крчме деведесетих година, где се много ђаскало о литератури, али још више пило, где се таленат једнога писца мерио старим, преживелим романтичарским мерилем: презирањем „филистара“, вођењем једног празног, бесмисленог, тупог, недостојног, такозваног „бохемског“ живота, где се писало на дохват, за што лакшу и бржу зараду, и где се у ноћничком животу и сталном алкохолизирању трошила не само слаба књижевна зарада но и таленат и, што је најгоре, здравље. Чудан је био тај Парнас наших писаца пре петнаест година у Београду! Брзак, који је тада пролазио као човек од духа, седео је на престолу као Бахус, касирке су биле музе, шљивовица нектар, а у позадини, као хор, били су ђаци који су напустили школу и „фацирани“ глумци из путујућих друштава, како прича Стеван Сремац, који се после распуштене дружине обично у „Дарданеле“ сруче и заглаве као у какав левак“.

Јанко Веселиновић, дружевна и весела темперамента, добар певач и весељак, запао је у те кругове. И слава која је брзо дошла, и тај тупи живот који је њему изгледао литераторски и „појетски“, учинили су да је он на брзо изгубио ону лецу душевну ведрину и духовну равнотежу, у којој је писао своје прве припо-

ветке, истинско *пољско цвеће*, изникло и израсло у чистом зраку сеоском и под пуним сунцем пролећним. У таквом животу није могло бити речи о правом раду и стварном развијању, и не може се а да се не насмеје када Веселиновић у једној приповетци из тога времена пише: „Бејах се вратио из Београда кући, да се одмарам од тешког умног напрезања....“ И у тим кратковременим враћањима к селу, он је осећао како се освежава и ведри. „Не можеш појмити писао је он, колико то силно утиче на мене: та ја се под утицајем овога живота мењам, осећам неки препорођај у души, у мислима; лакше ми је; крепчији сам; не вређају ме и не узбуђују ситнице; сад се слатко смејем као некад у детињству, кад ништа није тиштало моје груди, а сан ми је миран и спокојан“.¹ Али тај благотворни и оживљујући утицај села био је кратак. Варош га је вукла, и он се журио да што пре тамо оде, и да наново продужи стари живот, на који се толико жалио, али није имао снаге да се од њега отме. Тек последњих година живота он је видео све зло које је његовом таленту и здрављу учинио такав живот, и тада, тешко болестан и немоћан да ствара, говорио је једноме познанику: „Хоћу да сам свачија потребија. Кад се коме прохтело да се

¹ Писма са села. Прво писмо. *Нова Искра*, 1900, бр. 2, стр. 36.

весели, ајд дај Јанка. Певај, пиј, весели се, не спавај, ево ти откуда све то“.¹

За такав живот, за човека тако широке, да-режљиве руке као што је био он, требало је новаца. Као његови Мачвани, он се ставио на гледиште: „дај боже — носи водо“, и зато је врло брзо постао роб спекулативних издавача. За једну ноћ, док свећа не изгори, он је производио целу приповетку, да је сутра дан одмах однесе издавачу, прода је обично за десет, а у најбољем случају за петнаест динара, и да тај добивени новац још истог дана уситни. Жалосно је чинити поређење између доба прве младости његове, када је као сеоски учитељ са 42 динара месечне плате онако озбиљно и савесно започињао свој књижевнички рад, и доба зрелости, када је већ као чувен писац, преко ногу и једним потезом пера, производио робу за књижарску пијацу. Он је тада стао писати на све стране и за свакога ко му плати: за календаре и за часописе, за листове политичке, педагошке, дечје, војничке и свештеничке. Приповетка се низала за приповетком, али без оне старе свежине и топлоте, но са развлачењима, са понављањима, са увек истим дијалозима, отежнутим у бескрајне кратке радове.

Назадак није био само у садржини, што се

¹ Срег. Динић: *Јанко пред смрт*. Босанска Вила, 1905, бр. 11—12, стр. 173.

његова жица исцрпила и он стао писати „опет то, али мало друкчије“, враћајући се на једне исте мотиве и једне исте баналне диалоге. Форма је исто толико страдала, свела се на низање слабо повезаних диалога. Но са стилом је још најгоре било. Веселиновић је имао свој, свеж, ведар, топао стил, прилагођен средини и предметима које је описивао, стил идеално природан за сеоску приповетку. Али од како је изгубио непосредни додир са селом, од како је стао живети од старих сећања и утисака који су све више бледели, изгубио равнотежу и уметничко осећање складности, он је стао писати стилом вечерњих новина и романа у подлистцима, стилом неприличним, поабаним, пуним старих фраза и клишеа од речи, са фигурама немогућним, са страним речима којима свакада није знао смисао. У *Женској*, то је стил патриотских новина: „Турска зрна ранише дивјунака храброг Грују Мишковића“. У *Хајдук-Штанку* вели се за Мачву да је „богата цура“. „Све што се у њену утробу баци доноси богата плода“. У *Јунаку наших дана* он овако разуме стране речи: „Болест је сад у последњој *екстази*“; „сматраше се као велики знак *поштовања и респекта* кад старији млађем на ви говори“. Ту се пише и: „бесмислене конверзације пуне *баналности*“, и баналност је ту употребљена у погрешно уобичајеном смислу про-

сташтва и вулгарности. У *Мору без приморја* има оваквих стилистичких флоскула: између двоје заљубљених, „нешто је било међу њима, нешто што их је тиштало као *шесна цицела*“! Симпатични и умни љубавник Виловић уздише: „Ух, црна живота! Сваког дана цепам по један *куйон*, *без вредности*, од свога века“. У *Циганчеџу* са стилем стоји још кукавније: она дугачка дворишта београдска пореде се са меницом! Сваки час се налазе реченице ове врсте и укуса: „љубав, та најнежнија мајка бедног човечанства, целива је својим жарким пољупцем“; „собице јој беху окићене неким дрангулијама које потребит човек никад купио не би“; „па како отмени беху ти гости! Све господа у цилиндерима и госпође у шеширима на којима по неки пут можеш видети по две тике или по читаву башту“.

Нигде се декаденција књижевног талента његовог боље не опажа но у двема приповеткама из београдскога живота, у *Мору без приморја* и *Циганчеџу*. У покушају да опише особити и сложени београдски живот није успео један писац обилнијега духа и веће књижевне културе као што је Симо Матавуљ, а најмање је могао у томе имати успеха Јанко Веселиновић, по природи створен само за лирске описе једноставног сеоског живота и са недовољним знањем страних узора. И ако је провео при-

лично година у Београду, он га није могао ни осетити ни исказати, и у оном што је писао из београдскога живота показао је толико наивности и невештине, да је боље да никада није ни покушавао. У *Мору без приморја* Јанко Веселиновић је хтео да буде Пол Бурже српског отменог друштва! Наслов је позајмљен од једног комада дона Хосеа Ечегараја, даваног у београдском Народном Позоришту. Прича је требала да буде психолошка анализа неверног срца једне отмене Београђанке, и изведена је онако како је Душан Роговић писао своје *Невине жртве*, или како би је израдио какав „разочарани“ гимназист. Па јунак, Виловић, секретар министарства, који своме „идејалу“ говори „поштована госпођице“ и држи јој читава, — и то каква! — предавања о Балзаку и Золи! Па љубавни разговори и љубавна писма, као да су извађена из „ручне књиге за заљубљене“! Па оне сцене прве брачне ноћи Савете и Витомировића, које тако подсећају на познату сцену између Кларе де Волје и Филипа Дерблеа у *Ливничару* од славом увенчаног Жоржа Онеа! Па елеганција салонског живота, и „парфеми“ по будоарима, онако како је то видела кратка и наивна машта писца који се прославио описујући љубави по забранима и у вајатима! И какав опис велико-варошког живота у Кнез-Михаиловој улици: „Као да је камење оживело. Ниси се могао

и то да се
и тако

окретати по својој вољи, него си ишао онамо куд те је талас светине носио“! Какав орловски поглед на отмени свет београдски, на „интове накићене господштине београдске“, из којих се „лепе господе смешкају и показивају своје беле зубе, гледећи непрестају у гомилу и поздрављајући свакога ко би се јављао, па било то њима или коме другоме“!

Море без приморја, са извесном омладинском нотом сентименталности, изгледа још и које како поред *Циганчети*, где се београдски живот хтео да наслика свим сировим и црним бојама золинског натурализма. Први део приповетке је идила, једна од оних која се тако често срећу у Веселиновићевим приповеткама: једна богом благословена, сједињена и срећна породица *богатијих сиротијана* и *рајских душа*, патриархална и старинска. Идила старинског живота је само за то истакнута да се покаже сва грдоба, наказност великоварошког живота београдског, сцене као што се налазе у *Београду иза кулиса*, како један секретар министарства заводи са пута добродетељи и упропашћује сирото и поверљиво девојче из честите куће. У првоме делу, врлина у свом сјају своме, у другом, порок у свој гнусоби својој; тамо мирис од босиљка и тамњана, овде тежак задах на теревенкама од љутога дувана и проливенога вина; тамо савршенство од свих могућих врлина,

овде углађени злочинци у великој разбојничкој јами што се зове Београд, у томе новом Вавилону и Содому, којег тек што земља није прогутала и огањ небески спржио. Наивна је она ружичност идиле, али она је бар у природи писца и у тону његових осталих прича, али још наивнија је она претерана ругоба и плитка претензија на натурализам. А да се још много не зауставља на појединостима, на оном *богаћом*, расипном животу једне путујуће глумице у Србији, или на њеним ранијим састанцима са секретаром-заводником, на „склонитом месту“, у „дубинама финансијскога парка“ у Београду, описаног тако романтично да би се рекло да се сцена дешава у америчким прашумама или у тропској вегетацији океанскога острва, где Павле и Виргинија сневају своју младу и еденску љубав!

Београдске приповетке Јанка Веселиновића су најбољи доказ његовог књижевног опадања и жив пример како један писац плаћа када изневери свој позив.

VI.

Приповетке сачињавају највећи и најглавнији део рада Јанка Веселиновића. Али, сем њих, он се бавио и позориштем и романом. На драмском раду није радио сам, но у сарадништву. Тако је са Драгомиром Брзаком дао по-

пуларног *Биду*, написаног по узору мађарских комада из народног живота са певањем, а у друштву са Илијом Станојевићем *Пошери*, нешто налик на *La revue* што се даје на париским позорницама трећег реда. На роману је прилично радио, и од њега су остала два недовршена романа, *Сељанка* и *Хајдук-Станко*, и четири недовршена: *Борци*, *Јунак наших дана*, *Сељак* и *Машићи*, који је једва и започет. Помиње се да је за њиме у рукопису остао започет историјски роман *Кайетан Зека*.

Сељанка је овећа приповетка сеоска, која би се тешко могла назвати романом, где нема интриге и особитих догађаја но низ свакодневних згода сеоског живота, цела егзистенција једне честите и умне сељанке. То се дело састоји на неколико овећих глава, од којих би свака за се могла ићи као засебна *слика из сеоског живота*. Писац је ту сликао живот у свом родном месту, Глоговцу, и живот једне старе жене коју је у младости добро познавао, често помињане Баба-Бојане, „првог сарадника“ његовог, која га је „са селом највише познала“. „То је била једна од оних ретких женских типова, прича он, који ишчежавају, и још мало па ће живети само у приповеткама; типова који су само знали за дужност целог века свога, и ниједнога тренутка нису помишљали на нека своја права; баба-Бојана је тип мајке нашега

колена“. Тај савршен женски тип, тај идеал старе Срикиње, жене од дужности и моралних схватања задруге, Веселиновић је описао, или боље рећи опевао, са љубављу и готово побожним поштовањем. Анђелија, сељанка, изгледа висока и светла, али писац не успева да нас убеди у ваљаност старог патријархалнога живота, где је дужност, интерес породице угушивао сваку личну слободу и развитак. Треба бити изузетне моралне снаге, имати готово светитељску предиспозицију за самоодрицање, у свакоме случају бити рођен у једном добу којег нема више и које се никада неће вратити, па бити на толиком ступњу врлине и моралне лепоте на којем стоји Анђелија, и ми готово као да дајемо за право Аници, која хоће да живи својим животом и на свој начин. Иначе, дело је врло топло писано, питома је, *милоствивно* је, и најскладније је од свију већих творевина Веселиновићевих.

Хајдук-Станко, историјски роман из доба Првога Устанка, код књижевне критике својега времена рђаво је прошао, али је у широј, народној публици нашао на срдчан пријем, и за ту његову популарност не може се рећи да је незаслужена. Веселиновић, рођен у крају Србије где су почетком прошлога века биле главне и најкрвавије борбе за слободу земље, где су успомене на та херојска времена остала неог-

бично жива, морао је помислити да исприча ту велику епопеју народнога ослобођења. Он је наумио да опише она мутна времена када »уста раја ка' из земље трава«, и када су два врана гаврана, кравих кљунова, заграктала над кулом љубе Кулин-капетана:

Рани сина па шаљи на војску,

Србија се умирит' не може!

Веселиновић је дубоко осећао трагичну величину тих времена, и са разлогом у њима, а не у далеком неманићском средњем веку, гледао херојско доба нашега народа. И када је писао о тим временима, он није могао чинити са ладном »објективношћу« и критичном неузбудљивошћу, са којом је један Флобер описивао стару Картагену. Он је са појмљивим узбуђењем прилазио том послу, и радио га као какав свечан обред црквени: »праштајте свете сени, што вам кости потресам!... праштајте, што вам имена помињем, јер ћу их само по добру поменути!... ја ћу причати онако, како ми другови и синови ваши приповедаху; китићу дела ваша, као што девојка кити венац ивањски; славићу вас као што вас гусле славе«. То доба му се причињавало на светлој висини историје, а ти људи као створови више врсте. »Ми се дивимо људима тога доба. Нама се чини да је немогућно оно што су они учинили. Почетак овога века истурио је дивове какви живе само у причама ...

Ти су људи чуда чинили. Снага, дух, окретност, и то беше све снажно и бујно. Преврните листове светске историје, па им нећете наћи равних, ако узмете и митологију, чак су и некаквим другим језиком говорили. Свака је њихова реч пословица. Овако данас не говори један научар како је тада говорио ратар. Полуписмени попа постаде дипломата, обичан ратар војвода, а један марвени трговчић геније!... *Цело поколење као да је с неба сиушћено*“.

И цео роман написан је у томе тону искреног одушевљења. Он, који је волео живот, радо је причао приче о снази и јунаштву, и велики број његових „малих прича“ описивао је сеоске хероје и херкулесе, делије и левенте, добре стрелце и снажне рваче. У доба Устанка је било препуно тих типова, и он се са одушевљењем бацио на тај предмет. Са таквим осећањима, само, није било могуће не пасти, и обликом и тоном, у извесну мелодраматичност. Има личности у роману које подсећају на типове из старијих мелодрама: такав је интригант, али дух, Маринко; такав је тајанствени гласник и помагач у одсудном часу, воденичар Дева. Случај игра врло велику улогу, и сцена се удешава ради драмског ефекта. Наслови глава су као у каквом енглеском „породичном“ роману: „Страшна заклетва“, „Гром из ведре неба“, „Проклета“, „Скида се вео“, „Почиње освета“, „Жижак се гаси“, „Натуштено

небо“, „Ужас“, и тако даље. Тон није увек на висини догађаја, и има излишних епизода и врло слабе психологије.

Све су то замерке које се дају учинити *Хајдук-Сћанку*, али, у накнаду зато, роман има солидних врлина. На страну што је требало имати грађанске врлине па 1894 прослављати Први Устанак, доба од 1804 до 1813, али роман је добро компонован и вешто изведен. Била је врло добра идеја епопеју Устанка представити у њеним разним изгледима, описати не само хајдучка даништа и бусије, бојеве на Мишару и на Равњу, но и село како је изгледало у очи Устанка и за време трајања његова, збегове и живот нејачи, жена, деце, стараца и рањеника. Веселиновић је снажно осетио поетску лепоту онога времена, знао је изразити, и *Хајдук-Сћанком* је дао оно што је намеравао дати: добар народни и историјски роман.

Има извесне сличности по предмету између *Хајдук-Сћанка* и *Бораца*. У једноме описивана је борба за национално ослобођење, у другоме се хтео представити наставак те борбе, борба за политичко ослобођење народно, уставни, антибирокарски и демократски покрет осамдесетих година. *Хајдук-Сћанко* је епопеја Устанка; *Борци* су требали бити епопеја радикалне странке у Србији. У својим *Писмима са села*, која су изилазила 1902 године у *Новој Искри*, Весели-

новић је овим речима причао о томе добу и о својој раду у њему: „У оно време кад сам ја постао учитељ, почео је и овај наш политички живот. И моја маленкост суделовала је с осталима у том новом покрету. Млад, одушевљен, још у школи прочитао сам неколико чланака Светозара Марковића, нешто социјалистичких књига и часопис „Стражу“ — мислио сам да је то доста па да имам права и моћи да уређујем државу и усређавам народ. И ја сам ишао храбро и одушевљено у борбу. Давао сам истину мало, али сам давао све и то свесрдно“....¹

То време које му је било добро познато и борбе у којима је и сам узео удела, он је хтео описати у роману *Борци*. Намера му је била да представи како су се идеје *Радника* и *Страже* привођиле у дело, како се радикална странка организовала и започињала борбу против сурове и покварене бирократије. Веселиновић је лепо схватио да ће се та борба најбоље моћи представити, ако се изнесе живот једног од обичних, просечних учитеља, који су били главни и најизложенији борци нових идеја. Али је Веселиновић можда дао и сувише места сасвим приватном животу учитеља Јове Васића, и изнео нам у појединостима историју његове ђачке

¹ *Писма са села*, писмо шесто. *Нова Искра*, 1902, бр. 3, стр. 86.

љубави и романтичну просидбу. Ми мало видимо саму борбу и њене борце. Неколико тајних разговора, неколико дописа у опозиционим листовима, мањи сукоби са капетаном, ето у чему је борба, која је била другаче мучна и крвава. У сталом то је било једно од првих дела Веселиновићевих, и писац га је оставио тек започето.

Исто тако недовршени и на широким основама постављени роман *Јунак наших дана* имао је да представи оно живо духовно врење у Србији око 1870 године, а у исти мах да буде оштра сатира на једнога од познатих реакционарних министара у Србији. *Нове људе*, нарочито Светозара Марковића, даровитог, идеалног, беспрекорног, оштрог и борбеног. Веселиновић представља са оним симпатијама, готово са оним култом, који је напредно поколење осамдесетих година имало према заслужном писцу *Србије на Истоку*. На супрот њему, симболу истине, врлине и светлости, ставља се Др. Сретен Срећковић, симбол ативизма и политичке корупције, вулгаран славољубац, ниска и безочна природа, *strugforlifer* најгоре врсте, који је изнет страшно, жучно, можда и сувише ђаволски црн и циничан. Дело има и сувише полемичан и личан карактер и како је рађено за број, без утврђенога плана и реда, изишло је и сувише развучено, са пуно измишљених епизода, са читавим странама —

по пет-шест великих страна од једном! — на вода из листова и полемичних брошура седам-десетих година.

У својим романима, који су махом недорвршени, Веселиновић, који није имао ни шире књижевне културе, ни синтетичкога духа, није могао имати велика успеха. У последним годинама живота осетио је шта значи књижевно образовање за романописца, и онда је почео грозничаво, са жаром прве младости, читати стране узоре, нарочито велике руске писце. Али утицај тих читања био је негативан: видећи висине на које су они испели своју уметност, он је стао губити храброст и веру у себе, исто онако као што је Лаза К. Лазаревић, пошто је прочитао Толстоја, за неколико година није се смео пера дохватити, и као што је Милован Ђ. Глишић престао писати, када се из близа упознао са великим мајсторима руске књижевности.

Но Веселиновићеви огледи на роману нису без интереса. *Сељанка*, која је само низ његових слика из сеоског живота, и *Хајдук-Ситанко*, историјски роман, дела свршена али не савршена, ипак не заостају за његовим сеоским приповеткама.

VII

Јанко Веселиновић је умро још млад. Својих четрдесет година он је називао „низбрдицом

живот“, и ако је то доба када код нормалних и сређених народа човек долази до пуне зрелости и почиње стварати своја најбоља и најснажнија дела. Али и за то време, он је и обилношћу и вредношћу толико дао да се са правом може узети као један од наших најбољих и најплоднијих писаца, од оних који стварају једну књижевност и дају јој нарочито обележје.

Апогеја његова књижевна рада то је доба када је почео писати, приближно од 1886 па до 1892. Срођен са селом, са топлом словенском душом, са љубављу, колико начелном толиком и урођеном, према сељаку, он је интимније и топлије но ико у књигу стављао утисак природног, свежег и здравог сеоског живота. Више но и један наш сеоски приповедач он је познавао сељачку душу. У Лазе К. Лазаревића има више уметности, али он је сеоски живот знао по сећању, када је као варошко дете проводио распуст код родбине на селу, или као лекар по званичном послу долазио у додир са сељацима. Милован Ђ. Глишић, који је добро знао село, оставио га је још у детињству, и његова сатирична природа вукла га је да сеоски живот види нешто једнострано.

Веселиновић је године провео не у додиру са сеоским светом, но срођен, преливен у њега, заљубљен у њега, живећи његовим животом,

старајући се да га што боље провикне, да што више уђе у његова схватања и у осећања, да говори његовим језиком, да што мање буде *господин*, а што више његов човек, и успео у томе у толикој мери ко нико и пре и после њега. И он је тада писао прости, топле и нежне слике, где може бити да има и сувише оптимизма, где је ишчезли задружни живот представљен у поетској перспективи, онако како се не гледа више у наше критично и аналитично доба када се више не уљуљукује илузијама, али где лепо одблескује сва интимна душа наше расе, у једном крају где је она јако словенска и особито чиста. Он крупним и снажним потезима слика наш народни живот, док је још почивао на старим основима, док је био у патриархалном оквиру, док га нови индивидуалистични дух није поткопао и разорио. У свему што је он писао можда нема много уметности, бар не онолико колико би се данас тражило; његове приповетке својом лепом простотом и народском нарацијом чине тек прелаз између народне и уметничке приповетке, али њихова вредност је баш у тој нераздучљивој, простој и природној лепоти народних књижевности, у народном духу којим су тако задахнуте да поред своје књижене, па и социјалне вредности, имају чак и етнологску. И може бити када се код нас стане проучавати научним путем оно што се у етно-психологији

још неодређено назива „народном душом“, ове приповетке, које је писао човек који је, као ретко ко код нас, имао ту народну душу, имаће можда више вредности но народне песме и приповетке, где је тако много мешавине, позајмица и туђих утицаја,

У доцнијем своме животу, Јанко Веселиновић је учинио две велике грешке. Он је оставио село. Он је прекинуо своју везу са народом, изгубио животворни утицај под којим је писао, и, злоупотребљујући своју способност *лакописца*, како би рекли наши стари, производио гомилама, по наруџбини, без унутрашњег подстицаја и надахнућа. Тада је он са меланхолијом писао: „Ни машта ми више није бујна: време и живот почупаше пера из крила њених, те, ето, не може да се дигне даље од земље; нема више ни оне дрскости њезине; сад више не видим Бога иза оне сјајне звезде“...¹ Извор се био пресушио: он је писао романе, драме, силне слике, али без оне старе топлине и поезије. Од своје лепе уметности створио је био један занат, препричавао, развлачио, служио се увек истим мотивима и клишеима, створио један манир који је од дуге употребе најзад постао заморан и по готову отужан. Његови епигони, који ни изблиза нису имали његова

¹ *Писма са села*, седмо писмо. *Нова Искра*, 1902, бр. 4. стр. 112.

развили су још рђаве стране његовога сељачког маниеризма, и ко би хтео, и био у стању, читати сеоске „приповетке“ Михаила Сретеновића, могао би видети до којих невероватних граница отужности и досадности може да иде идилична сеоска приповетка.

И сада када Јанка Веселиновића нема више међу живима, када је његова кариера књижевна завршена, он улева двоструко осећање: симпатију према једном писцу од интимнога дара и несумњивих заслуга, и жаљење што један такав природан таленат, стицајем прилика, својим рођеним грешкама, тако расипнички трошен и тако жалосно строшен, није дао све што је, можда, могао дати.

СВЕТОЛИК РАНКОВИЋ.

Чак и за нашу земљу, где се иначе тако брзо живи, Светолик Ранковић је врло брзо живео: тридесет и пет година живота и осам година књижевног рада! Он је умро таман онда када се његов дар почео расцветавати и почео давати шира и снажнија дела. Али и за тако кратко време он је прокрчио себи пут. Његов књижевни таленат имао је, у свој својој једноставности, нечега непосреднога и искренога, нечега што се само по себи наметало и чинило симпатичним и писца и његово дело. Он је свој књижевни глас стицао поступно, лагано; пред њим нису ишли херолди да му славу трубе; шта више, за његова живота није се јавила ни једна овећа и озбиљнија оцена његова рада. Приповеткама у *Делу* привукао је пажњу на себе, и кад се појавио *Горски Цар* цео свет је видео да је српска књижевност добила једнога доброга писца. Када је умро, остало је опште уверење да је српска приповетка изгубила једнога од својих бољих представника, а још нестворени српски роман можда онога који би га могао основати,

I.

Живот Светолика Ранковића је прост, једнолик и невесео, као што су толики обични животи у наше доба. Рођен је у Моштаници, округа београдскога, 7 децембра 1863, од оца Павла Ранковића, меснога учитеља. Отац се доцније заполио и провео век као свештеник у селу Гарашима, у крагујевачкој Јасеници, као виђен човек и статкоречив црквени беседник.

Као што то обично бива у нашим свештеничким породицама на селу, син је био одређен да замени оца. Свршив основну школу у Гарашима, Светолик Ранковић отиде у Београд, и тамо сврши четири разреда гимназије и Богословију. Оженив се већ 1884, заједно са женом, јула исте године отпутује у Кијево, у Русију, у духовну академију. Ту је остао четири године, положио испите, и 1888 вратио се у Србију.

Од тада па до смрти, његов живот обична је чиновничка одисеја: 1888, хонорарни предавач веронауке у Крагујевцу; 1890, одлично положен професорски испит из богословских предмета и руског језика; 1892, из политичких разлога, премештај у нишку учитељску школу; 1893, постављен за професора у београдској Богословији; после годину дана опет у Ниш, овога пута у гимназију, и 1897 враћен у Београд, у гимназију, као вероучитељ, и на томе месту остао је до саме смрти.

Трошнога здравља од детињства, он је на неколико година пред смрт осетио грудну болест. Залуд су била лечења по бањама, залуд и последњи покушај, одлазак на море у Херцег-Нови, у октобру 1898. Тамо је провео последњу зиму свога живота, и тешко болестан вратио се у Београд, у марту месецу. На недељу дана после повратка, болест која не прашта убила га је, и он је умро 18 марта 1899. Тако се свршио онај кратак живот, сва ова трагедија болесна човека, књижевника и чиновника у једној малој земљи, трагедија која је често много страшнија но оне што се обично гледају на позоришним даскама.

Још као ђак, Светолик Ранковић је чинио књижевне покушаје: његова паланачка прича *Кайетаница* писана је у децембру 1885. За време борављења у Кијеву, од 1884 до 1886, он је писао стихове, лирске, патриотске, сатиричне песме, пригодне оде, мање преводе с рускога. Две од тих сатиричних песама штампане су 1888 у *Разбистрици*, шаливом листу који је у то доба излазио у Београду. Остале песме су такве, да је боље о њима и не говорити; и сам писац није имао никаквих илузија о своме песничком таленту, и одмах се окренуо на своје право поље: приповетку и роман.

Први његов овећи, озбиљнији и потписани рад, *Јесење Слике*, којим је изишао пред ширу

публику, штампан је у *Отаџбини* за 1892, коју је њен нови уредник у то време био интелегентно отворио младим талентима. *Јесење Слике* су топла сећања на сеоски живот, знатно улепшан, с једном доста баналном љубавном историјом, у роду оних „сеоских приповедака“ и „слика са села“, којима се преливала тадашња наша књижевност. Најживљи рад Ранковићев развио се у *Делу*, где су се били сабрали његови лични и политички пријатељи, и које је тада прикупљало око себе све млађе и напредније људе. Највећи број његових приповедака штампан је у томе часопису. За то време, до саме смрти, он је сарађивао на разним књижевним и политичким листовима, и његов рад је растурен у *Бранкову Колу*, *Искри*, *Слави*, *Звезди*, *Хришћанском Веснику*, *Стрељачком Гласнику*, *Одјеку*, *Народу* и крагујевачкој *Пошћори*.

Осетив страшну болест у грудима, он се грозничаво дао на рад, као да је отимао од живота који се показао такав тврдица према њему: за три последње године написао је три романа: *Горски Цар* је написан 1897, *Сеоска Учишћељица* израђена је у пролеће 1898, у манастиру Букову, а последње дело, *Порушене Идеале*, писао је готово на издисању, у зиму 1898—1899, у Херцег-Новоме.

Што је био ближе гробу, успех је долазио, и млади наставник веронауке стицао је глас

једнога од најбољих млађих писаца српских. Српска Књижевна Задруга издала је 1898 његов роман *Горски Цар*, који се јако био допао, а *Сеоска Училишница* била је примљена за издање Коларчеве Задужбине. Али све је било доцкан, и дани су му били избројави. Треба прочитати ону туберкулозну причу његову *Животи и Смрти у Бранкову Колу* за 1898, и видети како се био грчевито ухватио за живот. Та су осећања испунила последње стране које је писао, романе који местично, по болној искрености, пре опомињу ни јецања и моралну аутобиографију но на хладно стварање списатељско.

II.

Он је почео писати овда када је сеоска приповетка у нас била на врхунцу, и када су сви млади који су почињали ишли утапканим — и сувише утапканим! — стазама Лазе Лазаревића и Јанка Веселиновића. И ништа није природније, но да се и Ранковић, дете са села, син сеоскога свештеника, огледао на том пољу, на које су полетели и они који из Београда нису видели ни Миријево ни Мокри Луг.

Он је волео свој завичај, шумадијске косе и осоје под Букуљом и Венчацом, волео га по нагону којим птица воли своје гнездо, волео га као што је Гогољ волео своју Украјину, а Жорж Сандова свој Бери. Он је био дете са села, из

сеоске поповске породице, где је живот нешто мало различан од живота обичних сељака. Као ђак, као студент духовне академије, он је лето проводио код оца у Гарашима, и „сив господина појке“ није се устезао да са старим школским друговима пласти сено, креше лиснике и иде у шуму по дрва. Он је тако обнављао осећање природе и љубав према завичају. „Моја Шумадија“, писао је он доцније тоном којим дете каже: „моја мати“. Родни крај вршио је на њега силан, дубок, тајанствени утицај, и то није био онај површни школски патриотизам, но нешто дубље, интимније, човечније, оно урођено осећање да је човек биљка која није из једнога тла, да се осећа потпун и расцветан само у ономе оквиру где је први пут небо сагледао и где су му се очи отвориле за живот и свет.

Ако је Шумадија једна од најлепших земаља српских, срце Србијино, крагујевачка Јасеница је со соли њезине, и у њој има некога чара, од којег се лако не отима и који никада не заборавља. То су две њене поносите планине, обрасле бучјем, брезовином и јасикама, лисни марци с моћним растовима, остатцима од старих шума које су земљи име дале, зелене оазе у мору жутих жита која се повијају под планинским ветром, и из којих се диже отегнута песма жетелачка. То су оне горе од кукуруза који шуми јутром и вечером, они грозни

виногради, оне модре шуме од шљива које се савијају под теретом рода, она села с поетичним именима, она разборита, поношљива и подругљива раса сељачка. Јасеница има нешто питомије, мекше, човечније, финије црте но Рудник, с његовом Острвицом која пара облаке, с његовим суровим гудурама и старим манастирима, где су се некада збегови крили, а претци хајдуковали. Али Јасеница има нешто оштрије, снажније, мушкије, но оне расплинуте и једнолике равнице Посавља, оне обале савске које се виде, равне као длан, с рушевина двора Бакића на врху старог Венчаца, А поврх тога, оно што даје нарочити нимб Јасеници, то су успомене на прошлост: и последњи надничар сеоски зна да су пре сто година ту први пут букнули ханови турски, и да је душа народа васкрсла у тим зеленим пропланцима и шумовитим косама.

Светолик Ранковић је волео ту лепу земљу, и он је био њен песник. Први његов зрео рад, *Јесење Слике*, где је историја једне сеоске отмице споредно, јесте излив те љубави према Шумадији, скуп утисака које је младост оставила, химна лепотама завичаја, топла песма богатој јесени у једном плодном крају. *Горски Цар* дешава се на косама Венчаца и Букуље; роман *Сеоске Учитељице* одиграва се под Космајем; све његове сеоске приповетке: *Пошера*, *Ба-*

воља Посла, Сеоски Доброшвор, Богомољац, Стари Врускавац, збивају се у тим крајевима. Ни један наш писац није тако верно писао говором крагујевачке Јасенице. Ранковић је био њено дете, њен сликар и њен историк, а нарочито њен критичар.

Јер то чини његову оригиналност: он је волео свој завичај, али је још више волео истину. Он је видео, као и његови претходници, лепе и поетичне стране села: саборе, крстовоше, љубавна ашиковања под месечином, на комишањима, на маховини по забранима, чуо је и жетелачке песме и звецкање огрулица од дуката и сребрних талира. Али он је видео и истину, видео да на селу није све тако ружичасто, као што се то обично вели у званичним беседама и у »сеоским приповеткама«, да је прошло доба патриархалних врлина и старих задруга, — доба које, може бити, зато изгледа лепо што се из далека види, — да се живот народни поколебао и узмутио, да наша Србија није кутак раја у земаљском паклу, и да наши сељаци нису еденски херувими, Вергилијеви пастири и Теокритови рибари.

Ваља видети у Сеоском Доброшвору ону црну неблагодарност сељака села Дрлупе, шта су учинили са старим, добрим Чича-Јованом, који је све што је имао дао за сеоску школу, а кога су његови захвални суграђани бацили у

једну страћарицу, хранећи га као пса, очекујући да што пре скапље и ослободи их једнога кулука. У *Богомољцу* се црта она прекост и суровост сељака, готових да за стопу земље врљиком потегну и за „банку“ човека убију. Оне сеоске жене у *Старом врускавцу* су далеко од пречистих Миља, Станојка, Анђа наше раније сеоске приповетке, и оне у разлабављеном моралу нимало не заостају за женама у вароши, — а свака варош је, као што је познато, и као што тврде сеоски приповедачи, Содом и Гомора, које сваки час огањ небески може да прогута. Ранковић види јасно и бистро рђаве стране нашега сељака, оне које морају имати људи који су стотинама година били у ропству: „у свакој је сељачкој души скривено по мало подлости; ако у чему зависи од тебе, он ће се сâм унизити пред тобом на сто начина, да те умилостиви“ (*Порушени Идеали*, стр. 24.)

У животу шумадијскога села њему је нарочито пала у очи једна опасна болест наше земље, једна рана на нашем друштвеном телу, то је хајдучија која је тако карактеристично развијена у неразвијеним земљама јужне Европе, у Италији, у свима балканским земљама, и која је била тако јако ухватила корена у Србији, у мутним и оскудним годинама после српско-бугарскога рата. Ранковић је хајдучију осетио много дубље но обичан и радознао посматрач:

23 јула 1886, када је са женом и дететом био о распусту код оца у Гарашима, о заранцима, хајдуци су му ударили на кућу, убили му оца, мучили и секли матер и сестре, и једва је и сâм главу спасао. И та му успомена никада није из главе излазила: очеву смрт опевао је у једној жалопојци, у зиму 1886 у Кијеву, и ту сцену очева убиства унео је у роман *Горски Цар*. тамо где се прича како су Ђурица и Пантовац ударили на кућу газда Ђорђа Перуничџа.

Једна хајка на хајдуке предмет је приповетке *Пошера*, која по основној замисли нешто подсећа на Лазаревићеву причу *У добри час хајдуци*; хајдучки живот оцртао је он у своме најбољем и највећем роману *Горски Цар*, који је за сада најбоље дело о хајдучији у Србији.

Наслов дела могао му је доћи од познатог романа Едмона Абуа *le Roi des montagnes*, који је 1884 преведен на српски, под именом *Горски Цар*, и где се описују гнусобе хајдучије у другој једној балканској земљи, у Грчкој. И као што је духовити писац француски дао налицје данашње Јеладе, коју су фантасти и безазлени филохелени гледали насељену потомцима Омира, Есихла, Перикла, Фидија и Демостена, тако је и наш Ранковић у своме *Горском Цару*, на супрот идиличним пастирима и „рајским душама“, цртао сељаке јатаке, горе но сами хајдуци, и место Старине Новака и Дели-Радивоја

наших народних песама изнео лупеже и просте разбојнике, који пресрећу бабе на друмовима, отимају им новац од продате пилежи, и, острвљени, ударају на муке слабе жене и ситну децу.

Ружне појаве те наше србијанске болести приказивао је Ранковић отворено и искрено, без илузија, без трунке улепшавања и прикривања, и оне нам најбоље показују како је данашње село далеко од пастората, и како је из темеља заљуљан наш народни живот. Ту је Ђурица, лоповски син, који је одрастао једући месо од крадених јаловица, и којега су јатаци „измамили у гору“; ту хајдуци Црногорац Новица, Мита Сремац, звер Пантовац, свирепи и подмукли, који пресрећу по друмовима вересијаше, путнике и калаузе, ударају на муке жртве које одмах не дају новац; ту јатаци, који глобе саме хајдуке живе од њих, гурају их из злочина у злочин и у згодно доба убијају их на спавању, дижу уцену и правдају се пред полицијом; ту сељаци, који осећају неку неодређену симпатију, помешану са страхом, према одметнику што „не верма ни закон ни власт“ и у чијим је рукама и њихов живот и мџл; ту кметови, који јатакују и јављају хајдуцима кад се креће потера; „органи власти“, „срески“ сваке врсте, који каткад неће да буду сувише строги и савесни и добро живе са оним сумњивим варошанима, који пробијају апсане и пуштају лопове,

достављају хајдуцима када који сеоски газда иде да наплати облигације или какав варошки трговац пође у село да лучи свиње. То су особите нарави, које подсећају на сицилијанску Мافيју и наполитанску Камору. И каква гнусоба тај слободни живот хајдучки, то „горско царовање“ несрећника који спава са отвореним очима, стрепи од свакога шушња и који се сваки час нада или жандармском метку или јатачкој секири! Животињски проливати крв, упрети револвер на следе очи, забадати усијане игле под нокте, бежати као дивља звер пред хајком, тражити заборав у пијанкама с ниским женама, док се сви мртви пијани не поваљају по поду! Најзад, последњи час Ђуричин: леп јесећи дан на падини између Венчаца и Букуље, мајка, са црном убрадачом, кука под сенастим кленом, а он, „горски цар“, зелено-блед, пијан да се једва држи на ногама, с китом цвећа и воштаницом у руци, а пет грлића жандармских магацинки уперени на њ. И као завршетак „горскога царовања“: пет куршума у грудима, уже на коцу затегнуто, крвава кошуља, и једно око страховито исколачено.

И сем тих реалистичких слика данашњега живота на селу, колико других потврда љубави према истини, па ма каква она била! Ранковић је врло често причао догађаје који су се одиста збивали и људе које је познавао, као

на пример у *Кайетаници* и *Страшној ноћи*. *Званична исправка* има толико локалне боје, тако има дах истине, да је једна од наших најбољих приповедака из паланачког живота. Ранковић је често сликао сама себе, као на пример у *Живојшћу и смрти*, или личности с којима је долазио у додир, као што је међу осталима, професор историје у *Пројаси*, директор-стари момак у *Страшној ноћи*, хајдук Пантовац у *Горском цару*, па чак у *Порушним идеалима* и онај стари чика-Јоца, послужитељ гимназијски, чију белу браду и велику шубару јагњећу неће тако лако заборавити сви старији ђаци негдашње „прве београдске“.

У тој склоности да унесе што више истине у своје дело, Ранковић је ишао до краја. Пребацивало му се да је, нарочито у последњим, предсмртним делима ишао и сувише далеко, говорило се да је слика *Сеоске учишћељице* и сувише црна, са оним порођајем и двома истакнутим и очевидним прељубама, без ичега чистијег и светлијег. И одиста, Ранковић је у последње доба уносио много црне боје, искључиво видео триумф зла и моралне беде, као да је мислио с француским романописцем да „сваки истински роман треба да отрује деликатна читаоца“.

III.

У истини, код Светолика Ранковића се јавља једно врло занимљиво питање: да ли је његов реализам излазио из извесног песимистичког схватања света и човека, или је он био песимист што је јасно видео истину у животу? Јер, он није био весео писац. И кад је хтео да има хумора, као у политичким сатирама *У очи нове године* и *У XX веку*, то му није полазило за руком. Једино у пријатној причи *Бавоља посла*, која подсећа на Милована Глишића, има ведрине и шале.

Још у првим његовим делима опажала се та песимистичка жица. И то још у првим младићским стиховима, пре но што је и ушао у живот. Младићско неспокојство, рећи ће се, обично књижевно опште место. Али ко мисли да је несрећан, он је одиста несрећан, и та горка осећања из прве младости, задобивена при првим убојима од живота, остављају боре на челу које се не губе и тешке успомене које се не гладе. Живот и болест развијале су те клице, и што је више залазио у године, његови погледи су били све песимистичнији. Борбе за комад хлеба, у којима човек троши своју најбољу енергију и у којима се крши понос; чергарска сељакања чиновничка с једнога краја Србије на други, боловања деце и честе смрти, а нарочито болест коју је носио у грудима, чинили су га све

тужнијим и несрећнијим. У последњим годинама, које је проводио на одсуству, болест се била погоршала; он је био уверен да помоћи нема и да треба све остављати; осетљивост му се била развила преко свака мере, и био је постао болесно раздражљив. И песимизам, који није теорија но лично осећање, болесно стање осетљивости, излио се у његово дело и дао му нарочито боју.

Сеоска идила *Јесење слике* почиње једним меланхоличним уздахом из пуних груди. Једна од првих његових прича, *Људска несталност*, завршује се овом утехом, датом малој девојчици чија се тетка удала: „Добро упамћена лекција из живота“. Живот се Ранковићу чинио као нека прљава бујица, која крши и носи са собом један по један од наших светлих идеала и свих светиња наших младих дана, свега онога што нас је издизало над прљавштинама свакодневнице. И сама природа, у његову делу, осећа ту општу жалост над обореним идолима младости, и она, у суре јесење дане пуне магле, „плаче за изгубљеним добром у свету“.

У томе погледу ништа није карактеристичније но његов последњи роман *Порушени идеали*, где се заплакао над бруталношћу стварности и над гробљем промашених нада. Горко осећање идеалистичких природа које су се разочарале у својим верским идеалима била је његова оми-

љена тема. Црквени мотиви налазе се још и у *Пол-Савином греху*, у *Живошу и смрти*, у *Пријатељима*. Је ли то било зато што није више веровао? Он је био демократ по политичким убеђењима; као поповско дете, бивши ђак кијевске духовне академије, он је одлучно устао у своме роману противу установе калуђерства, ратовао је против самог аскетског идеала религије, и у једно време, кад је један министар тражио да професори богословије могу бити само свештена лица, он је био готов да иде из Србије, само да не понесе мантију. Али не може се рећи да је он био рационалист, и у њему се не може тражити неки борац за Слободну Мисао. Ако је писао готово антиклерикалну причу *Пријатељи*, он је такође писао и кроз клерикалну црту *Крст и молитва*, и оно што је замерао Цркви замерао је у опште и целоме животу: што стварност непрестано баца под ноге све више идеале.

Порушени идеали су роман једног идеалиста који с раздераним срцем види своје светиње у блату, и немоћ човекову да остане на ногама и влада стварима. *Порушени идеали* су донекле историја нашега мудрога и доброга Доситеја, кад је у младости намеравао да оде у египатске и арапске пустиње и тамо се посвети. Оно што је загревало машту младог Димитрија Обрадо-

вића из Чакова у Банату, није дало спавати ни маљенском сељачету Љубомиру Васићу.

И он тежи за оним „другојачим“, њега засењују запаљени полијелеји црквени, побожно и предано слуша дуге песме литургијске и читања шестопсалмија, гледа у мистичну полутаму јутрења, гута Житија Светих, и Спиридона Тримитинског, и Антонија Великог, и Макарија Египатског, и Павла Тивејског, и Тимотија Пустиножитеља, аскета и анахорета из тебаидске пустиње и првих векова хришћанства.

Место свега великог, чистог што је Љубомир очекивао у манастиру, када је једном ушао у њега, нашао је најсуровију и најодвратнију стварност, сасвим црну, сасвим земаљску. Игуман Сава, пијаница, прељубник, свиреп према братији и млађима, од којих тражи само „молчаније“ и „послушаније“, при том краде манастир; калуђери, лењи, сладострасни, краду божје дане и манастирску имаовину, издржавају „своје“ по прљавору, а њихове пијанке — „веселе повезаних и одједном пуштени на слободу двоножаца“. И ма колико се Љубомир, у калуђерству Леонтије, отимао и бранио, идеали се круне један за другим; он пада и губи се, док није и сам постао што и они „други“, од којих се толико ужасавао. И код њега је дошла и ракија, и запуштеност, и нерад, и дугови, место „тетке“ Јованка, и он је пошао угаженим стазама којим

су се котрљали и Сава, и Максим, и сви други „црњани“. И млади игуман, по сред корова и аптовине, „суморнији од влажне јесени, туробнији од кишних облака“, седи на усеченом буковом пању, ослонив се ногама о трулу кладу, тупо гледа преда се, „порушене идеале“, промашен живот, и празну, црну ноћ. „И види јасно да је тај живот празнији од прошлости, да је бесмислен, чемеран, ужасан као црна вечност“. А као симбол живота калуђерског он гледа глатке и тешке цокуле и грубу рогозину у коју се мртав калуђер увија. Не треба заборавити да је те редове потпуне душевне клонулости Ранковић писао на двадесет дана пред саму смрт!

Не, не треба мислити да су *Порушени идеали* један тенденциозан роман противу калуђерства, у коме су најбољи и најпаметнији они који се никако не калуђере. То је шира и оштрија трагедија свакога људскога бића које о животу има више схватање и чији виши идеали долазе у сукоб са студеном и немилостивом јавом: то је словенски мотив првога реда. Оно што је Љубомир из *Порушених идеала* нашао у манастиру, то је и Љубица у *Сеоској учитељици* нашла у сеоској школи. Ова српска Госпођа Бовари у осоју Космаја сневала је снове вишега живота и у љубавним радостима тражила срећу коју јој је оскудни свакодневни живот

није давао, а свршила у одвратним и ниским прељубама, и место сентименталних романа дошао је куршум у чело. Из школе је отишла „у народ“, с пуно школских илузија и педагошких маштања, — „дигите школе, деца вас моле“, и „знање је светлост, знање је моћ“, — и наишла је на запуштено село, на дневне беде сиротнога живота, на борбе са школским одбором око станарине и додатака, на сељачко: „нити смо те тражили, нити нам требаш“, на прљаве „вамилијазе“, и на влажне учионице, на „власт“ која не пушта из руку младу и лепу девојку, и, најзад, измучена, напаћена, да јој мала сестра не би боса ишла по лапавици и брат изгубио здравље у послуживањима у Београду, подала се глупо, срамно, без страсти, без поезије, за накит и уредно издавање плате, жењену човеку који има деце. Па учитељ, њен доцнији муж,

Бездомни, болни, безаштитни друг,

како би рекао Некрасов, са изгледом „заплашене, дуго гоњене звери“, и чији се живот своди у ово неколико простих речи: „Младост? Ја је нисам имао ни знао за њу. Судови, воде, ципеле, трчкарања до бакалнице, до касапнице, а ноћу крпи се, пери и учи... Све тако, без краја“. То је историја учитеља Пере у *Училишевој иричи*, историја толиких и толиких измучених

људи. Ах! они који праве јевтине и лаке досетке о учитељима и њиховим жалбама, нека прочитају повест овога јаднога пара! Морал целог дела, основни утисак његов, своди се у онај израз испијеног лица мртва учитеља: „О, ала ми је добро!... вели ово, смежурано и испијено тешком болешћу лице. Ни туге ни жалости, ни жудње, ни патње и страдања, ни прекора, ни радости... ничега, ничега!... Само вечни, дубоки непроменљиви мир исписан је на њему, и само једна усна малко... врло малко повукла се у страну, те се све лелуја сенка осмеха и још јаче истиче онај јединствени израз на окамењеном, непокретном лицу: „О ала ми је добро“!...

„Хеј, станите ви вечни трудбеници, што не знате ни за један час одмора; и ви са намрштеним челима, са лицима, онакаженим страдањима и патњом; и ви јадници, што изгубисте образ и поштење, удварајући се силнима, и сви ви забринуте и намучене, ходите и станите овде уз ову велику и непроменљиву истину, прочитајте *вечну* реч на овом окамењеном лицу, и умириите срца своја... „О, ала ми је добро!... О, ала ми је добро“!...“

Не, ти редови, писани у последњим месецима живота једнога човека, који је знао да је осуђен на блиску смрт, нису реторика; то није више литература, то је самртнички ронац, то

је последњи крик срца које зна да је свршено са свим, и да треба рећи свему збогом. Искренијег песимизма тешко је наћи у нашој књижевности, где је, нарочито у последње време, песимизам постао једно обично опште место књижевно

IV.

Светолик Ранковић је био руски ђак. Четири године је провео у Русији, другога страног језика није знао до руског, и са страху је читао руске писце, нарочито Толстоја и Достојевскога. Он је преводио Толстоја *Ойсаду Севастопоља* у *Делу*, Корољенка и неке мање руске писце у *Одјеку*, Као ретко ко од наших писаца, он је имао развијене оне чисто словенске црте које чине особину руских писаца: готово женску осетљивост, склоност да проучава и црта људе слабе воље, без извесности, без моћи владе над собом, једном речју Словене, за које је Тургењев говорио да је од десет њих девет *зайочий* и *недовршен човек*. Као Руси, он је волео да црта те случаје атоније воље, оне наизменичне личности, које се јављају у једној јединци, слабе људе којима се игра случај и средина.

Из Толстоја, који је био његов књижевни узор, остао му је онај основни тон нечега широког и спокојнога, нека мирна топлина. Руска

особина му је била симпатија којом је писао о својим јунацима, симпатија која задахнује животом уметничка стварања и помаже писцу да разуме толике ствари. Он је имао неку нежност према немоћнима, према женама, деци, слабим људима које је живот прегазео. То је била она словенска мекост и нежност која толико одликује руске писце, а од страних и Џорџа Елиота. Он се није смејао својим побеђеним, није имао свирепе равнодушности која се налази код многих реалистичких писаца: он је своје сломљене и слабе јунаке ипак волео, зато што су имали један виши идеал живота, и пали у борби у којој је толико њих страдало, у којој смо и ми сви, више или мање, побеђени. Он подједнако жали за црном младошћу хајдука Ђурице, за „порушеним идеалима“ калуђера Леонтија, за трагичном судбином учитељице Љубице. Сваки час човек истрчава пред писца и пушта узвике који иду из самога срца: „О слатко ли је сетити се мајчиних груди, кад човек претури тешку борбу преко главе“, или: „Јадниче мало, ово су ти само први јади“, или: „Сироче, тако нејако, мучило се по цео дан“...

Ранковић је у духовној академији киевској учио нешто филозофије и много читао Толстоја, и одатле му је остала слабост, да уноси у своје дело много „психологије“, како би рекао игуман Сава. Њега су завеле оне богате душевне

анализе Толстоја, које су махом неупоредиво лепе и од утиска, као оно када кнез Андрија Болконски лежи рањен на бојном пољу и гледа плаво небо разапето над собом, а каткад усиљене, готово и смешне, као у *Ани Каренини* причање шта мисли лисица коју ловачки пси гоне. Ранковић је ту „психологију“ изводио претенциозним језиком уџбеника: „Ваљда усљед јаке *инервације* поче живље мислити“. За Робинсона вели: „за децу са јаком маштом ова је књига прави *хипнотиста* који их *сугестије*“. Учитељица Љубица баца: „*синтезичан* поглед на прошлост“. Он пушта да његови јунаци размишљају језиком литературе и професора. Хајдук Ђурица овако мисли: „Дакле баш да се хајдукује?... А младост? а будућност? Све се руши! Свега нестане, кд прах и пепео, они лепи снови младости“. У *Горском Цару*, Јанка на пуне четири стране размишља пре но што ће да изда свога љубазника. Најзад, оно и сувише често потрзање: „То је *оно*“, без кога није ни један његов роман.

Облик Ранковићева дела далеко заостаје за садржином. Он је био слаб композитор и стилист, и у томе је ишао за једном нашом рђавом књижевном традицијом, према којој је „надахнуће“ све и сва, и „генијалност“ брине се за све. У борбама које сваки савестан писац води између мисли и израза, идеје и речи, он је подлегао;

кво у животу његових јунака, тако је и у његовој прози, материја редовно побеђивала дух. Сва своја дела он је писао брзо, као једним потезом пера, без основнога плана, не поправљајући их, не преписујући их. Он није хтео да прегледа свој рад, реченицу по реченицу, реч по реч, да осмотри целину, да да добре размере, да појача, дотера, улепша, обуче у књижевну форму. Код њега има и сувише развучености и тапкања на месту, а за тим, као што то обично бива код расплнутих писаца, и што је једна врста развучености, задихана убрзаност, скакање с предмета на предмет, летење преко догађаја. Нарочито у последњим данима живота он је радио са неком грозничавом брзином, као да је осећао смрт над главом. Његови велики романи писани су за три-четири месеца: *Порушени идеали*, на пример, почети су 10 децембра 1898, а довршени 19 фебруара 1899.

Он је био дете са села, и причао је чистим и течним српским језиком. Јасност је главна особина његова стила. »Језик наш, — писао је он у једноме чланку о црквеној проповеди,¹ јаснији је од велике већине европских књижевних језика, па и од самога францускога језика, за који Французи веле: »што није јасно није француско«. Али, на велику штету, његов стил је

¹ *Весник Српске Цркве*, 1892, свеска VII, стр. 677
»Мисли о сувременој српској црквеној проповеди«.

пун стилистичких баналности, новинарске реторике која ништа не каже, поабаних клишеа који су ван књижевнога језика. Није било достојно једног лепог талента као што је био његов, расипати као плеву придеве као што су: заносан, чаробан, диван, величанствен; епитете као „неми сутон“, „бисер-роса“, „шумни вали“, „горко разочарање“, „суро̀ва ја̀ва“; или овакве изразе чланкописаца по вечерњим листовима: „изјавити протест“, „руководити се начелом“, „стајати у суштој противности“, „предмет његових заносних мисли“, и тако даље.

Они, који замерају нашем младом књижевном нараштају што много полаже на књижевну културу и на форму, треба да читају прозу Ранковићеву, и да виде како је жалосна ствар лепа садржина у ружноме руву.

V.

Велики део приповедака његових носи наслов: *слике из живота*. У ствари, он је то и радио, сликао је сеоски, паланачки, школски и манастирски живот, прилике, епизоде, личности, бележио своја посматрања и утиске. Његове приповетке изгледају као материјал за писање романа, као они нацрти које сликари бележе у своје блокове, да их после унесу у велике композиције.

Светолик Ранковић остаће као романопис-

сац, као аутор једне потпуно србијанске трилогије романа, где је цртао морални живот Србије у деведесетим годинама прошлога века. Та три романа, и поред застареле форме, модерна су по замисли и по развијању, модерна по оном широком и отвореном реализму, модерна по снажном осећању којим су прожета. Као што то обично бива, његово дело није ни потпуно реалистичко, ни потпуно идеалистичко, јер као и живот, тако и књижевност измиче класификацијама. Ранковић је приказивао живот као слику, и тада је био реалист; исказивао га је као утисак, и тада је био идеалист. Реалист је био по способности да јасно види стваран живот да каже све што види, да другима да тај основни утисак живота; идеалист је био по личном елементу који је уносио, по својој души коју је у дело задахнуо, јер је причао сопствену душевну узнемиреност, горко и песимистичко осећање човека који осећа да му је живот промашио, и из тога изводи филозофију опште обесхрабрености и моралне беде људске.

Но поред свих својих мана, Светолик Ранковић, који је умро онца када је тек сазрео за рад, остаје као добар писац, а његов *Горски цар* као један од најбољих романа наше новије књижевности.

САДРЖАЈ.

	страна
Милован Ђ. Глишић	1
Лаза К. Лазаревић	31
Јанко М. Веселиновић	73
Светолик Равковић	133

За Демократску штампарију Павле Равковић.

